

TÜRK SEÇİM SİSTEMİNDE O Y H A K K I *

Dr. Hikmet Sami TÜRK

I. Giriş

1969 Millet Meclisi genel seçimleri, daha öncekilerden çok partili rejimin en düşük katılma oranı, partilerin hemen hepsinin oy kaybı, bağımsız adayların başarısı gibi özellikleriyle ayrılıyor. Bu sonuç, partilere karşı bir soğuma eğilimini ortaya koyduğu kadar, oy hakkını kısıtlayan bir seçim sistemine karşı seçmen tepkisini de yansıtmaktadır. İlk nokta üzerinde çok şeyler yazıldı. Biz ikinci nokta üzerinde duracağız.

—*Oy hakkının genişlik derecesi ile seçimlere katılma oranları arasındaki ilişki*

Türk seçmeni, seçimlerle ilgili kanunlarda sık sık yapılan değişikliklere karşı duyarsız kalmamıştır. Bu, Millet Meclisi genel seçimlerine katılma oranlarından izlenebilir¹:

Seçim yılı	Katılma oranı
1950	% 89.3
1954	% 88.6
1957	% 76.6
1961	% 81.0
1965	% 71.3
1969	% 64.4

Şüphesiz katılma oranlarının yükselmesi veya düşmesinde her seçime göre değişik etkenler rol oynamıştır. Ama ortak etken-

* Bu yazının bazı bölümleri daha önce «Kim Seçiyor?...Kim Seçmeli?... -Oy Hakkı Üzerine Bir İnceleme» başlığı altında Cumhuriyet Gazetesinde yayımlanmıştır (27 Ekim - 2 Kasım 1969).

¹ 1950-1965 seçimleri için kaynak: *Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye İstatistik Yıllığı 1968, Ankara 1969, s. 133 Tablo 107.* 1969 seçimlerine katılma oranı % 64.35 olarak Yüksek Seçim Kurulunca açıklanmıştır, bk. Resmî Gazete, 20 Ekim 1969, Sayı 13331, s. 13.

lerden biri, doğrudan doğruya oy hakkının vatandaş için taşıdığı değerde bulunabilir. Örneklerini verelim :

Katılma oranının en yüksek görüldüğü 1950 seçimleri, ülkemizde ilk kez adli denetim ve gözetim ilkesini getiren 21.2.1950 tarih ve 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanununa göre yapılmıştır. Seçim güvenliği tamdır. Partiler, propaganda için radyodan yararlanmışlardır. Seçmen vatandaş karma liste imkânına sahiptir.

1954 seçimleri aynı Kanuna göre yapılmıştır. Katılma oranında 1950'ye göre çok hafif bir düşme (% 0.7) vardır.

1954 seçimlerinden hemen sonra Demokrat Parti iktidarı, seçme ve seçilme hakkını kısıtlayıcı tedbirlerle 5545 sayılı Kanunu değiştirmeye başlamıştır :

İlkin partilerin propaganda için radyodan yararlanma hakkı kaldırılır. Şu kadar ki «devlet ve hükümet işlerinde vazife alanların, bu işler etrafında yapacakları konuşmalar», «seçim propagandası mahiyetinde» sayılmaz (5545 sayılı Kanun, 30.6.1954 tarih ve 6428 sayılı Kanunla değişik m. 46). Tabii, bu ifadenin gerçek anlamı, iktidarın radyoyu seçimler sırasında da dilediği gibi kullanabileceğidir. Öyle de olmuştur.

Ayrıca «matbu veya daktilo veya başka bir aletle yazılmış veya teksir edilmiş» karma oy pusulaları geçersiz sayılmıştır (5545 sayılı Kanun, 6428 sayılı Kanunla değişik m. 109/5). Yani seçmen ancak kendi el yazısıyla karma liste yapabilecektir. Fakat bu kısıtlama da yeterli görülmemiş; 1957 seçimlerinden hemen önce karma liste ile ilgili hükme yeni bir açıklık verilmiştir. Artık «matbu veya daktilo ile veya başka bir alet ile yazılmış veya teksir edilmiş» karma oy pusulalarından başka, «elle veya her ne suretle olursa olsun çoğaltılmış» karma oy pusulaları da geçersizdir (11.9.1957 tarih ve 7053 sayılı Kanunla değişik m. 109/5). Kalemın «teksir aleti» sayıldığı devirdir bu.

Yine 1954 seçimlerinden sonra partilerin «müşterek liste halinde aday» göstermeleri yasaklanmıştı (6428 sayılı Kanunla değişik m. 35/II). Fakat 1957 seçimlerinden önce beliren muhalefetin güçbirliği ihtimalini kesinlikle engellemek için partilerin «müstakillen seçime iştirak» etmeleri şart koşulmuştur. Ayrıca «seçim tarihinden asgari altı ay evvel mensup oldukları siyasi partilerden ayrılmamış olanlar başka bir siyasi parti tarafından aday» gösterilemeyecekti (7053 sayılı Kanunla değişik m. 35).

1957 seçimlerine böyle girilmiştir. Seçim günü, oy kullanma işlemleri henüz bütün yurtta tamamlanmadan ilk sonuçlar radyo ile açıklanmağa başlamıştır. İktidar partisine oy verilmesini sağlamak için yapılan kütük yolsuzluklarına rağmen katılma oranı, Demokrat Parti devrinin en düşük olanıdır. Düşme oranı, 1950'ye göre % 12.7, 1954'e göre % 12'dir.

27 Mayıs Devriminden sonraki ilk Millet Meclisi genel seçimleri, 1961 yılında ve ilk kez nispi seçim sistemini getiren 25.5.1961 tarih ve 306 sayılı Kanuna göre yapılmıştır. Vatandaşın parti listesindeki adaylar arasında tercih hakkı vardır. Katılma oranı, 1950 ve 1954 seçimleri kadar değilse bile, 1957 seçimlerine göre dikkat değer bir yükselme (% 4.4) göstermektedir.

1965 seçimlerine vatandaşın tercih hakkı 533 sayılı Kanunla kaldırılmış olarak girilmiştir. Katılma oranı, 1961'e göre % 9.7 düşmüştür. Bu, 1950'den o zamana kadarki bütün seçimlerin en düşük katılma oranıdır.

Ama bu, orada da kalmayacak, 1969 seçimlerinde % 6.9 oranında yeni bir düşme ile daha aşağıya kayacaktı.

Bütün bu anlatılanlar, —katılma oranının yükselme veya düşmesinde her seçimin kendine özgü etkenleri yanında— vatandaşa tanınan seçme hakkının derecesi ile seçime ilgi arasında bir bağ kurulabileceğini ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle katılma oranı, seçme hakkının genişlik derecesine paralel olarak yükselmekte veya düşmektedir.

Cumhuriyet Senatosu seçimleri de bu gözlemi doğrular nitelikte geçmiştir. Senato seçimlerine katılma oranları şöyledir²:

Seçim yılı	Katılma oranı
1961	% 81.4
1964	% 60.2
1966	% 56.2
1968	% 53.5

Katılma oranının en yüksek görüldüğü 1961 Senato genel seçimleri, Anayasa gereğince Millet Meclisi genel seçimleri ile aynı günde yapılmıştı (Geçici m. 1/1). Her ikisine katılma oranları he-

² 1961-1966 seçimleri için kaynak : *Devlet İstatistik Enstitüsü*, age, s. 135 Tablo 111. 1968 seçimlerine katılma oranı % 53.47 olarak Yüksek Seçim Kurulunca açıklanmıştır, bk. Resmî Gazete, 12 Haziran 1968, Sayı 12922, s. 16.

men hemen aynıdır. Çoğunluk sisteminin uygulandığı ilk Senato seçiminde karma liste imkânı vardı : «Seçmen dilediği adayları yazarak oy pusulası doldurmakta serbest olduğu gibi, basılı oy pusulasında yazılı isimlerden dilediğini» silebiliyor «ve yerlerine başka adayların isimlerini» yazabiliyordu (24.5.1961 tarih ve 304 sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu m. 12).

Karma liste imkânı, Senato seçimlerinde de nispi sistemin uygulanmasını öngören 17.4.1964 tarih ve 447 sayılı Kanunla kaldırılmıştır (m. 1). Bu Kanundan sonra yapılan 1964 Senato seçimlerinde katılma oranı, birdenbire büyük bir düşme göstermiştir. Düşme oranı, 1961'e göre % 21.2'dir. Burada 1964 seçimleriyle Senato üyelerinin sadece üçte birinin yenilendiğini de hatırlamak gerekir. Aslında Senato seçimleri, iktidar değişikliği konusunda fazla bir önem taşımaz. Bu açıdan bakıldığında kısmi Senato seçimlerinin önemi daha da azdır. (Aynı şekilde iktidar değişikliğine yol açmayan Millet Meclisi ara seçimleri de her zaman zayıf bir ilgi toplayabilmektedir).

Yine Senato üyelerinin üçte birinin yenilendiği 1966 ve 1968 seçimlerinde katılma oranı, daha yavaş da olsa düşmeğe devam etmiştir. Düşme, 1966'da 1964'e göre % 4; 1968'de 1966'ya göre % 2.7 oranındadır.

Son üç kısmi Senato seçimi ile 1965 ve 1969 Millet Meclisi genel seçimlerinin ifade ettiği gerçek, önceden belli ve artık değiştirilemeyecek bir sonucu tescile vatandaşın pek istekli davranmadığıdır. Çünkü vatandaş, bir partiye oy verirken o partinin aday listesini —oradaki sıra üzerinde hiçbir değişiklik yapma imkânına sahip olmaksızın— tümüyle kabullenmek zorundadır. Aday listeleri ise 13.7.1965 tarih ve 648 sayılı Siyasî Partiler Kanunundan itibaren «önseçim» denilen yoklamalarla düzenlenmektedir³.

Öte yandan 1969 seçimlerinde 13 bağımsız adayın kazanması, bir bakıma, parti seçimi yanında kişi seçimi imkânı vermeyen

³ CHP Genel Sekreteri *Bülent Ecevit* son genel seçimlerde katılma oranının düşme nedenleri üzerindeki görüşlerini açıkladığı bir basın toplantısında şöyle demiştir : «Türkiye'de seçmenlerin büyük bir kısmı önseçim sisteminden şikâyetçidir. Adayların tercihinde daha yetkili olmak istemektedir. Böyle bir yetkiden kendilerini yoksun görenler sandık başına gitmiyorlar.» (Cumhuriyet Gazetesi, 1 Kasım 1969).

Doç. Dr. *Cavit Orhan Tütengil* de katılma oranının düşmesinde «seçmeni bir oldu-bittiye zorlayan seçim mekanizmasını» da «etkili» görmektedir; bk. «Seçimlerden Çıkan Sonuçlar», Cumhuriyet Gazetesi, 23 Ekim 1969.

bir usulün protestosu anlamındadır⁴. Kayda değer ki, 1957 ve 1961 seçimlerinde hiçbir bağımsız aday kazanamamış; 1950 seçimlerinde sadece 3, 1954 ve 1965 seçimlerinde ise birer bağımsız aday Millet Meclisine gelebilmişti⁵.

II. Bugünkü seçim sistemi ve sakıncalı yönleri

1969 seçimleri, «önseçim» konusundaki şikâyetlerin iyice yoğunlaştığı bir ortamda yapıldı. Günlerce gazete sütunlarında yoklama yolsuzlukları hikâye edildi. Aslında bunlar eski seçimlerden de biliniyordu. Nitekim geçen yasama döneminde Meclise ilginç bazı kanun teklifleri sunulmuş, fakat bunlar komisyonlarda kalmıştı. Partilerin görüşleri sorulmak suretiyle Adalet Bakanlığınca girilen çalışmalardan da bir sonuç çıkmamıştı. Seçimlerden hemen önce Başbakan *Demirel*, daha iyi bir usul bulamadıklarını söylüyordu⁶. Ama artan şikâyetler karşısında Meclisin yeni yasama döneminde konu üzerine eğilmesi, kuvvetli bir ihtimaldir. Bu bakımdan ülkemizdeki uygulamasıyla önseçim usulünün sakıncalı yönlerini ve bunları giderebilecek çözüm şekillerini incelemekte yarar görüyoruz. İş baştan alalım :

1. Genel çizgiler

Anayasamız, klâsik demokrasinin gereklerine uygun olarak siyasî partilerin iktidar için serbestçe yarışması ilkesini benimsemiştir (m. 56). Yarışmanın sonuçlarını belli zaman aralıklarında düzenlenen seçimler gösterir. «Seçimler, serbest, eşit, gizli, tek dereceli genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre yapılır.» (m. 55/II). Parlâmento üyeliğine seçilen kişiler «bütün Milleti temsil ederler» (m. 76).

Siyasî partiler, devlet yönetimi ve toplum düzenine ilişkin belirli görüşler çevresinde örgütlenmiş topluluklardır⁷. İşte seçmen

⁴ Krş. C. O. *Tütengil*, agm: «Seçim tahminlerinin sürprizi olan bağımsızların başarısı, temelde, önseçimlerin işleyiş mekanizmasına karşı bir tepki ve parti disiplinine bir başkaldırma niteliği taşımaktadır.»

⁵ Bu rakamlar için kaynak: *Devlet İstatistik Enstitüsü*, age, s. 133 Tablo 108.

⁶ Bk. *Abdi İpekçi* (Hazırlayan), «Demirel Diyor ki», Milliyet Gazetesi, 28 Eylül 1969.

⁷ Siyasî Partiler Kanunundaki tanım şöyledir: «Siyasî partiler, toplum ve devlet düzenini ve kamu faaliyetlerini, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği ve özel kanunlarına göre mahallî idareler seçimleri yolu ile ve belirli görüşleri yönünde yönetmek, denetlemek ve etkilemek için sürekli çalışma amacını güden ve propagandaları açık olan kuruluşlardır.» (m. 1/I).

vatandaş, kullandığı oyla her şeyden önce devlet yönetimi ve toplum düzeninde bu görüşlerden hangilerine üstünlük tanıdığını açıklar. Bu, seçimin ilk unsuru. Görüşlerin uygulanması ise bir kadro işidir. Seçmen vatandaş, oyu ile aynı zamanda bu görüşleri gerçekleştirmeğe en yeterli gördüğü kişileri belli eder. Bu da seçimin ikinci unsuru.

Öyleyse vatandaş, oyu ile hem bir partiyi, hem de kişileri seçebilmelidir. Şüphesiz her vatandaşın gözünde parti ve kişi unsurları farklı önemde olabilir. Ama iyi bir seçim sistemi, bu iki unsurun birlikte değerlendirilmesine en geniş imkânı vermelidir. Zaten milletle parlamento üyeleri arasındaki temsil ilişkisi de, vatandaşa parti seçimi kadar kişi seçiminde de söz hakkı tanınmasını gerektirir.

Acaba Türk seçim sistemi, bu iki unsuru hangi ölçüde bir araya getirmektedir? Bilindiği gibi, son değişikliklerle gerek Millet Meclisi, gerek Cumhuriyet Senatosu için partilerin seçimlerde aldıkları oylar oranında parlâmentoda sandalye kazanmalarını öngören nispi seçim sistemi kabul edilmiştir. Ancak bu, tek milletvekili veya senatör çıkaran illerimizde dar bölgeli çoğunluk sistemine dönüşmektedir. Halen Millet Meclisi seçimlerinde Hakkâri; Senato seçimlerinde Adıyaman, Ağrı, Amasya, Artvin, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Burdur, Çankırı, Edirne, Erzincan, Gümüşane, Hakkâri, Isparta, Kırklareli, Kırşehir, Muş, Nevşehir, Rize, Siirt, Sinop, Tunceli, Uşak ve Van'da durum böyledir (Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu m. 3, 2 sayılı liste). Adı geçen illerimizde parti ve kişi seçimi birleşmektedir.

Bunun dışında partilere düşen parlamento üyeliği sayısı, *d'Hondt* usulü ile hesaplanır. Yani her seçim çevresinde partilerin aldıkları oy toplamının o çevrenin çıkaracağı milletvekili veya senatör sayısına ulaşınca kadar 1, 2, 3 ... vb. ile bölünmesiyle elde edilecek payların «büyüklük sırasına göre» ilgili partilere parlamento üyeliği ayrılır. Seçilen milletvekili veya senatörlerin kimliği ise partilerin «aday listelerindeki sıra»dan anlaşılır; partilerin kazandığı parlamento üyeliği sayısı kadar kişi, «her parti listesinin başından itibaren sayılmak suretiyle seçilmiş» olur (Milletvekili Seçimi Kanunu, 1036 sayılı Kanunla değişik m. 32, 33).

Demek ki bir partiye oy veren vatandaş, aynı zamanda o partinin aday listesindeki sırayı da onaylamaktadır. Çünkü karma liste yapamadığı gibi, adaylar arasında tercih imkânına da sahip değildir (Milletvekili Seçimi Kanunu m. 27, 533 sayılı Kanun m. 11).

Hemen ekleyelim ki, karma liste veya tercih imkânı bulunmayan çoğunluk sisteminde de bir partiye oy veren vatandaş, o parti listesini tümüyle kabullenmek durumundadır. Böylece parti aday listelerinin düzenlenmesi, gerek çoğunluk, gerek nispi seçim sisteminde büyük önem taşır. Bunu kimler ve nasıl yapıyor?

2. Aday yoklaması - Önseçim

Çok partili rejime girişimizden bu yana ilgili kanunlarda şu gelişmeyi izleyebiliriz :

5.6.1946 tarih ve 4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanununda adaylık şekilleri arasında «siyasî bir parti tarafından» gösterilme de vardı (m. 33). Seçimlerin adli denetim ve gözetim altında yapılması ilkesini getiren 16.2.1950 tarih ve 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanununda «siyasî partilerin genel merkezlerindeki yetkili organları» tarafından da aday gösterilebileceği yazılıdır (m. 35/II). Bu hüküm, aynı Kanunda daha sonraları yapılan değişikliklerde de korunmuştur. 24.5.1961 tarih ve 304 sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanununda yine aynı hükme rastlanır (m. 7/I).

Çoğunluk sistemine dayanan bu kanunlardan sonra nispi seçim sistemini getiren 25.5.1961 tarih ve 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu, siyasî partilerin «aday listelerini ve adaylarının listesindeki sıralarını, kendi tüzükleri gereğince, seçim çevrelerinde demokratik usuller dairesinde yapacakları yoklamalarla» düzenleyeceklerini belirtmekteydi. Şu kadar ki «siyasî partilerin genel merkezlerindeki yetkili organları» en çok % 10 oranında aday gösterebiliyordu (m. 15).

Kısacası partilerde aday gösterme yetkisi, genel merkezden alt basamaklara, başka bir deyişle yukardan aşağıya doğru yayılmıştır. Ayrıca kanunkoyucu, zamanla konuyu yalnız parti içi bir sorun olarak düşünmek eğiliminden uzaklaşmış, bazı kayıtlar koymak gereğini duymuştur.

Zaten daha önce başlıca partiler, genel kongrelerinde aldıkları kararlarla merkez organlarının aday gösterme yetkisini belirli ölçülerde alt basamaklara devretme yoluna gitmişlerdi. Yöresel örgütlerde belirli görev sahibi partililerden oluşan kurullar, kendilerine tanınan yetki çerçevesinde buldukları ilin aday listesini düzenlemekteydiler. Bu usul «deneme» veya «yoklama» adıyla anılır. Ancak deneme veya yoklamalarda yapılan çeşitli yolsuzluklar,

aday listelerinin yöresel örgütlerce düzenlenmesi işinin de adli denetim altına alınmasını gerektirmiştir. Böylece devletin parti aday listelerinin düzenlenmesi konusundaki ilgisi daha belirgin bir niteliğe kavuşmuştur.

Nitekim 13.7.1965 tarih ve 648 sayılı Siyasî Partiler Kanunu, partilerin Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelikleri için gösterecekleri adayları, «parti tüzük ve yönetmeliklerine göre tespit edecekleri üyelerinin katılmasıyla seçim kurullarının denetiminde yapılacak bir önseçim sonucunda» seçecekleri hükmünü koymuştur (m. 30). Buna paralel olarak 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanununun yukarıda sözü geçen hükmü —ki bu, Cumhuriyet Senatosu için nispî seçim sistemini getiren 17.4.1964 tarih ve 447 sayılı Kanundan itibaren Senato seçimlerinde de uygulanmaktadır—, siyasî partilerin «aday listelerini ve adaylarının listedeki sıralarını kanuna ve kendi tüzük ve yönetmeliklerine göre seçim kurullarının denetiminde ... yapılacak bir önseçimle tespit» etmeleri şeklinde düzeltilmiştir (648 ve 656 sayılı kanunlarla değişik m. 15/I).

Parti genel merkez organlarının % 5'e indirilen aday gösterme yetkisi ise, adli denetim dışında bırakılmıştır. Kayda değer ki, bu yetki, merkez adaylarının «listelerde kaçınıcı sırada bulunacaklarını serbestçe tespit» yetkisini de içerir. Ayrıca merkez organlarının belirli durumlarda bir ilin bütün adaylarını seçme veya noksanlarını tamamlama yetkisi vardır (Siyasî Partiler Kanunu m. 31/I, III-V, 50/II-III).

Özellikle büyük partilerde merkez organları, bu yetkilerini kullanırken alt basamaklarla bazı sürtüşmelere düşmekten kurtulamamaktadırlar. Merkez adaylarının liste başlarına konmasıyla daha az şanslı sıralara itilen il adayları bu durumdan şikâyetçidir. Hele illerde arka sıralarda kalan ya da listeye hiç giremeyen kimselerin, sonradan merkez organlarınca liste başlarına yerleştirilmesi şikâyetleri artırmaktadır. Fakat asıl şikâyetler, illerde adayların seçilmesiyle ilgilidir. Dolayısıyla dikkatlerimizi daha çok bu noktada üzerinde toplayacağız.

—Dar önseçim

Şimdiye kadarki açıklamalardan anlaşılacağı gibi, parti adaylarının % 95'i ve bunların listelerdeki sırası, esas itibarıyla «önseçim sonucunda» belirlenmektedir. Hemen söyleyelim ki, burada gerçek anlamda bir önseçim yoktur. Gerçek bir önseçimden söz edebilmek için, bunun bütün parti üyelerinin, —Siyasî Partiler Ka-

nununun uygulanmayan bir maddesindeki ifadeyle— «parti seçmen kütüğüne kayıtlı bulunan bütün parti üyelerinin katılabilecekleri bir önseçim» olması şarttır (m. 29). Oysa aynı Kanunun halen yürürlükteki maddesi, partilerin «kendi tüzük ve yönetmeliklerine göre tespit edecekleri üyelerinin katılmasıyla ... yapılacak bir önseçim» öngörmektedir (m. 30). Her iki madde metninde «önseçim» kelimesi geçmekle beraber, anlamları farklıdır. İlk anılan maddenin kenar başlığında «önseçim», ikinci anılan maddenin kenar başlığında ise «il yoklamaları» teriminin kullanılması da bu farka işaret etmektedir. İlkine «geniş önseçim», ikincisine «dar önseçim» diyebiliriz⁸. Gerçek önseçim, geniş önseçimdir. Bugün uygulanan önseçim usulü ise, eski deneme veya yoklama usulünün adli denetim altında sürmesinden başka bir şey değildir.

Gerçi il yoklamalarına hangi üyelerin katılacağı «parti tüzük ve yönetmeliklerine» bırakıldığı için, geniş önseçim imkânı bugün de vardır. Nitekim Türkiye İşçi Partisi, Milletvekili Adayları Seçim Yönetmeliğinde bu imkândan yararlanmıştı: «Partiye kayıtlı asıl üyeler, ...önseçim seçmeni olarak görevlidir» (m. 10). Ancak Siyasî Partiler Kanunu, konunun ayrıntılarını düzenleyen hükümlerinde dar önseçimi göz önünde tutmuştur. Bu hükümler, üye sayıları çok fazla olan partilerin geniş önseçim yapmalarına elverişli değildir. Meselâ yalnız ilçelerde ve her parti için yalnız «bir sandık ve kapalı hücre» bulundurulur (m. 35/II). Büyük partiler yönünden bütün üyelerin aynı günde ilçedeki tek bir yere gelerek oy kullanmalarının güçlüğü ortadadır. Bu durum, özellikle Adalet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi için söz konusudur. Ama —Türkiye İşçi Partisi istisnasıyla— diğer partilerden hiçbiri de daha demokratik olan geniş önseçimi kabule yanaşmamıştır.

Acaba partiler hangi üyelerine dar önseçime katılma hakkı veriyor? Son seçimlerde en fazla oy olan Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi ve Güven Partisinin konuyla ilgili yönetmeliklerinde, buldukları merkez ilçe veya ilçelerdeki parti seçmen kütüklerine kaydı öngörülen üyeleri üç grupta toplanabilir⁹:

⁸ Bu ayırım için bk. *Nermin Abadan*, Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlihi, Ankara 1966, s. 338.

⁹ Ayrıntılar için bk. Adalet Partisi 1969 Aday Tespit Yönetmeliği m. 5; CHP Cumhuriyet Senatosu Üyeliği ve Milletvekilliği Adaylık Yönetmeliği m. 2-3; Güven Partisi TBMM Üyeliği Adaylık ve Önseçim Yönetmeliği m. 6-7.

Krş. Birlik Partisi Cumhuriyet Senatosu Üyeliği ve Milletvekilliği Adaylığı Yönetmeliği m. 2-3; Millet Partisi Önseçim Yönetmeliği m. 3; Yeni Türkiye Partisi Önseçim Yönetmeliği m. 4-5; MHP Milliyetçi Hareket Partisi C. Senatosu Üyeliği ve Milletvekili Aday Yoklama Yönetmeliği m. 3.

1) Merkez Temsilciler Meclisi üyeleri (AP); Parti Meclisi üyeleri, Kurultay delegeleri, il kongresi delegeleri (CHP); ilçe kongresi delegeleri (AP, CHP); il ve ilçe yönetim kurulu başkan ve üyeleri, il ve ilçe kadın ve gençlik kolları yönetim kurulu başkan ve üyeleri (AP, CHP, GP); il ve ilçe yönetim kurulu eski başkan ve üyeleri, eski ve yeni il ve ilçe denetçileri (CHP, GP); il haysiyet divanı başkan ve üyeleri (AP, CHP, GP); il ve ilçe danışma kurulu başkanları (CHP, GP) ve üyeleri (CHP); köy ve mahalle parti görevlileri (AP, GP) ve birer yedekleri (GP).

2) Partili milletvekili ve senatörler (AP); partili belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, il genel meclisi üyeleri (AP, CHP, GP); partili eski belediye başkanları (CHP); partili köy ve mahalle muhtarları (AP, CHP, GP); meslekî kuruluşların partili başkanları (CHP, GP).

3) Partili üniversite öğretim üyeleri, partili gazeteci ve yazarlar (CHP).

Görülüyor ki partiler, il yoklamalarında oy kullanma hakkını üyelerinden ya parti içerisinde belirli bir görev, ya kamu hayatında belirli bir sıfat, ya da belirli bir meslek sahibi olanlara tanımışlardır. Bu durum, partilerin «iç çalışmaları, faaliyetleri» itibarıyla «demokrasi esaslarına uygun» bir içdüzeninde bulunmaları şeklindeki Anayasa ilkesine aykırı düşmektedir (m. 57/III). İl yoklamalarında oy kullananlar hakkında günlük konuşma ve yazı dilinde geçen «delege» sözü de yanıltıcıdır. Çünkü bu kimseler —mesele Batı Almanya Seçim Kanununda görüldüğü gibi (§ 22/1)— partililerce aday yoklamalarında kendilerini temsil etmek üzere seçilmiş değildirlere. Nitekim Siyasî Partiler Kanunu, il yoklamalarına katılan parti üyelerini sadece «partili seçmen» veya «parti seçmeni» olarak adlandırmıştır (m. 40, 47).

İşte parlâmento seçimlerinde vatandaşların oy verdiği partilerin aday listeleri ve adayların listelerdeki sıraları, bu partili seçmenlerin katıldığı bir dar önseçim sonucunda düzenlenmektedir. Demek ki seçmen vatandaşın parlâmento seçimlerinde kullandığı oyda parti ve kişi seçimi unsurları bir arada bulunmuyor. O sadece belirli kimselerce düzenlenmiş bir listeyi ve oradaki sırayı olduğu gibi kabul veya ret durumundadır. Yalnız aynı zamanda partili seçmen sıfatını da taşıyan vatandaşlar için, seçimi kişi unsuru yönünden etkilemek imkânı vardır. Partili seçmenlerin sayısı ise, seç-

men vatandaşların, hatta parti üyelerinin sayısına oranla çok sınırlı kalmaktadır¹⁰.

—Köyler üzerindeki siyasî vesayet

Öte yandan köylü vatandaşlar, Türkiye nüfusu içerisindeki büyük ağırlıklarına rağmen il yoklamalarında çok zayıf bir yer alabilmektedir. Her ne kadar bazı partiler, ilçe kongresine delege seçilmiş köylülere, köy parti görevlilerine veya köy muhtarlarına il yoklamalarına katılma hakkı tanımışlarsa da, bunların sayısı hiçbir zaman köy nüfusumuza uygun bir orana ulaşmaz.

Bunun başlıca nedeni, 27 Mayıs Devriminden sonra 4.7.1960 tarih ve 8 sayılı «geçici» Kanunla, siyasî partiler için «il ve ilçe merkezleri dışında» örgütlenme yasağının konulmasıdır (m. 1, 3). Temelde aynı yasağı benimseyen Siyasî Partiler Kanunu, sadece «köy ve mahalle muhtarlık bölgelerinde partiye kayıtlı bulunan parti üyeleri» tarafından birer parti görevlisi ve yedeği ile ilçe kongresine delege seçilmesine izin vermiştir (m. 17/I, 16/I). Ama bu parti görevlileri ve delegeler gerçekte çoğu kez ilçe başkanı veya yönetim kurullarınca atanır. Söz konusu yasağın, 1950-60 arasında köylülerin partilerden yüzünden düşman kamplara bölündükleri gerekçesine dayanır¹¹. Sanki o devirde kutuplaşma yalnız köylerdeymiş gibi! 27 Mayıs Devriminin ilk aylarında bir süre için millî birliği zedeleyebilecek her şeyden kaçınma ihtiyatlılığının ifadesi olan bir yasağın, aradan o kadar yıl geçtikten sonra haklı görülmez. Kaldı ki bu, siyasî partilerin «serbestçe faaliyette» bulunmalarını öngören Anayasa ilkesine de aykırıdır (m. 56/II). Bu yasakla köyün uyanışı durdurulmuş, köyler yeniden kasaba ve şehirlerin siyasî vesayeti altına sokulmuştur. Ülke sorunlarının çözümünü için partiler içerisinde örgütlenmek, kasaba ve şehirliğin tekeline-

¹⁰ Bk. aşağıda III, 2 «Tercihli oy».

¹¹ Krş. Siyasî Partiler Kanunu Tasarısı - Gerekeç, Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 26, 1964, S. Sayısı 527, s. 7; Nurettin Arduçoğlu, Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 37, 1965, s. 370; Şefik İnan, Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 37, s. 374; Sadrettin Çanga, Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 38, 1965, s. 218, 225; Ahmet Yıldız, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C. 29, 1965, s. 39.

Siyasî Partiler Kanunu Tasarısı Millet Meclisinde görüşülürken, parti örgütlerinin köylere kadar yayılmasının Anayasa Mahkemesince parti hesapları üzerinde yapılacak denetimi güçleştireceği de söylenmiştir. Bk. Sadettin Bilgiç, Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 37, s. 365 vd; Coşkun Kırca (Geçici Komisyon Sözcüsü), Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 37, s. 373; age, C. 38, s. 404. Ayrıca bk. Cumhuriyet Senatosu Geçici Komisyon Raporu, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C. 29, S. Sayısı 649, s. 4.

dir. Buysa Anayasanın «hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz» tanınamayacağı ilkesi ile çelişmektedir (m. 12/II)¹². Kendi içlerinden çıkaracakları temsilcileri parlâmentoya göndermek imkânından yoksun köylülerin yer yer şehirli politikacılara kapılarını kapamalarına veya seçim sandıklarını boykot etmelerine şaşmamalı.

—*Yoklama yolsuzlukları*

Türkiye’de parlâmento seçimleri iki etaplı bir koşuya benzer. Birinci etapta kişiler, ikinci etapta partiler yarışır. Gerçi koşuyu her partiden kaç kişinin kazandığı ikinci etabın sonunda anlaşılır, ama bunların kimlikleri daha birinci etabın sonundan itibaren bellidir. Dolayısıyla birinci etabın büyük önemi vardır. Burada «dar önseçim» dediğimiz aday yoklamaları söz konusudur. Aday yoklamaları, öteden beri çeşitli yolsuzluklara sahne olmuştur. Bunların çoğu, aslında ayrı siyasî düşüncelere sahip milletvekili ve senatörlerce birbirine yakın ifadelerle Meclis kürsüsünde dile getirilmiştir. (Konu, 1965 yılında Siyasî Partiler Kanunu Tasarısının önseçimle ilgili maddeleri görüşülürken açılmıştı). Önce onları dinleyelim:

Cumhuriyet Senatosunun 21.6.1965 günkü toplantısı:

Celâl Tevfik Karasapan (Afyon Karahisar Senatörü) — «...Madem ki, bir seçim mevzuubahistir, halkın tek dereceli intihabı ile buraya göndereceği mümesiller meselesi mevzuubahistir. Bunu şimdiye kadar alışılmış ve mahzurları görülmüş birtakım tertipleri burada ipka etmekle temin edemeyiz. Ve bunun çok zararlarını görürüz. Parti hayatında aşağı-yukarı dört sene geçirdim. İçinde bulunuyoruz, görüyoruz. Kazalara, köylere gitmiş bir arkadaşınız sıfatı ile, hepiniz bunu yaptınız, nasıl delegeler seçilir, nasıl kongreler toplanır, bunların içyüzünü biliyoruz. Maalesef bunlar iç açıcı şeyler, meseleler değildir. Hiçbirimiz iddia edemeyiz ki, hakikaten bu delege seçimleri milletin iradesini temsil eder mahiyette yapılır.»¹³

Cumhuriyet Senatosunun 25.6.1965 günkü toplantısı:

Sırrı Atalay (Kars Senatörü) — «...Aday yoklaması parti içtüzüklerinde tespit edilen şekilde yapılmaktadır. Biz çeşitli tecellilerini görmüştüzdür. ...bu listelerin tanziminde, tahmin ve tasavvur

¹² Bu görüş için ayrıca bk. *Doğu Perinçek*, Türkiye’de Siyasî Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması Rejimi, Ankara 1968, s. 74.

¹³ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C. 29, s. 58.

edilemeyecek çeşitli tecelliler vardır, çeşitli oyunlar oynanır; ve listeler tanzim edilir ve bu listeler demokratik nizamın mesnedi olur. Binaenaleyh nispi seçim ve liste usulü olduğuna göre bu listelerde yer almak hususunun demokrasi ile çok yakın bir ilgisi vardır. Ve büyük kader buradadır.»¹⁴

Cemal Tarlan (Tekirdağ Senatörü) — «...halen tatbik edilen sistemde, yani yoklama sisteminde bunu bilen arkadaşlarımız da bundan mustarıptirler. Çünkü öylesine çeşitli tesirler husule getirilmektedir ki, vicdan sahibi olan bu arkadaşlarımız da bazan huzursuzluk içinde kalmaktadırlar ve istemeye istemeye bazı oyunlara alet olmaktadır. Bunu inkâr etmemek lâzımdır. ...Hakikaten bu yoklama sisteminde, eski uygulanan yoklama sisteminde türlü hareketler cerayen etmiştir. Ve bu hareketler birçok kimseleri de hakikaten ıstıraba sevk etmiştir...»¹⁵

Niyazi Ağırnaslı (Ankara Senatörü) — «...politikada biraz tecrübe sahibi olan bütün arkadaşlar bilirler ki, hakikaten bu yoklama sistemleri çok yolsuz, çok karışık, kelimenin daha ağırını kullanmayı bu kürsüye yakıştıramadığım için söylemiyorum, ama çok haysiyet kırıcı şekilde cereyan etmiştir. Öyle ki, cebine para doldurup gelip yoklama sırasında ocaklarda, bucaklarda para dağıtarak iş görenler maalesef olmuştur ve oluyor. Hatta bugünkü sistem devam ederse, yüz tane milyoner isterse, beşer milyon lira koyar, bütün partilerin listelerinin baş tarafını muhasebeci, kâtip ve odacılar Meclisi-Hükûmeti işgal etsinler diyebilirler ve maalesef isterse, bunu yapmaya da muktedir olurlar ...

...O halde ne yapmamız lâzım? ...Birinci teminat her halde bir hâkimin nezareti, kontrolü altında olmasıdır, şüphesiz. ...Ama yeter mi? Bu dışarda biliyorsunuz paraların yarısını kesip yarısı cebinde kalıp yarısını rehin verdikten sonra kaç rey çıkarsa diyerek sana bunun yarısını da yapıştırarak vereceğim, diyenler de vardır. Bu işin bezirgânları da vardır arkadaşlarım. Buna alışık olmayan, elbette tenezzül etmeyen arkadaşlar vardır, ama bu korku ile yüz yüze olmalıyız.»¹⁶

Millet Meclisinin 6.7.1965 günkü toplantısı:

Bahri Cömert (Samsun Milletvekili) — «...Arkadaşlar, bu memlekette delegasyon usulünün dürüst işlediğini bir kişi gelip şurada

¹⁴ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C. 29, s. 332.

¹⁵ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C. 29, s. 337.

¹⁶ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C. 29, s. 338 vd.

söylesin, ben şurada sözlerimi keseceğim. ...Delegasyon; partiler kendi içinde serbest kalmak suretiyle, parti başkanlarının Mecliste faaliyette bulunan Parlâmento üyelerinin faaliyeti halinde arka faaliyetlerle birtakım delegeleri seçmek değil, tespit ve tayin etmek suretiyle o tayin edilmiş, tensip edilmiş delegelerin seçtikleri insanlar Parlâmentoya gelecekler, bunlar millî iradenin temsilcisi olacaklar. Yok böyle şey arkadaşlar. Demokratik rejim, demokratik rejim diye bağırıyoruz; millî irade, millî irade diye bağırıyoruz. Milletvekilini, Milletin seçmesinden, halkın seçmesinden kaçıyoruz. ...Ayak oyunları, birtakım dalaverelerle milletvekililiyim diye, senatörüm diye geleceksin, demokratik rejimin birtakım felsefesini, birtakım palavralarını orada atacaksınız. Olmaz böyle şey, arkadaşlar (Bravo sesleri). Ya halk bizi buraya gönderecek veya hut bu rejim dejenerasyona gidecektir. ...Teşkilât, hürmet ettiğimiz, sevdiğimiz teşkilât halka tam manasıyla istinat ediyor mu? Halkın vicdanı istikametinde, köylünün, işçinin, kütlenin istikametinde hareket ediyor mu? ...

...Halkın haberi olmadan, masa başında, tayin suretiyle, hatta peşinen teminat ve reyini istihsal etmek ve delege tespit etmek suretiyle bu memlekette millî irade tecelli ettiremezsiniz arkadaşlar. Bu suretle gelen Parlâmento üyeleri bir an için 'beni halk gönderdi' gibi bir iddiada bulunurlar ama, halk ve partiler er geç zaafa düşerler. ...Yoklama sistemi nedir arkadaşlar nispî sisteme göre? ...Birinci olmak, nispî sistem listesinin başında olmak, mebusluk için garanti. Listeye girmek mühim değil. Binaenaleyh birbirini itme, takma, birbirini atlatma politikası ve ahlâksızlık diyemeyeceğim ama, birtakım ahlâkî zaafı var, bu yoklama sisteminde. Bu ahlâkî zaafa bir de siz delege dalaveresini inzımam ettirin; gelin burada Anayasanın demokratik rejimini koruyacağım, ben rejimin vaz geçilmez unsuruyum, siyasî partiyim, Türk Milletini temsil ediyorum deyin. Buna kargalar güler arkadaşlarım.

...şimdiki usulle delegasyonla, şu veya bu ayak oyunları, Parlâmentoya gelmek mümkündür arkadaşlar. Bu tamamen realitedir. ...ben mutlaka partiler içinde bu gibi oyunları söylemekle siyasî partilere şu veya bu şekilde bir taanda bulunmak istemiyorum, ama bu mevzularda maalesef politikacı arkadaşlarımız da bazı zaafı düşmüşlerdir, üst kademedeki arkadaşlar da bazı zaafı düşmüşlerdir. Bu bugünün derdi değildir, mazinin derdidir. On senelik derttir, onbeş senelik derttir, yirmi senelik derttir ve halen de derttir. Millî vekili şahsiyetini halkı temsil etmekle ancak kazanabilir. Muayyen bir zümreyi tayin ve tespit suretiyle

delegasyonun içinden çıkıp, milletvekili veya senatör oldum diye bu Parlâmentoya hizmet etmenin sihrini dünyada hiçbir millet bulamamıştır arkadaşlarım.»¹⁷

Fahir Giritlioğlu (Edirne Milletvekili) — «...Büyük Millet Meclisine büyük adamların gelebilmesi için küçük yollardan, küçük insanların geçmesi sistemini bırakıp büyük adamların geçebileceği, büyük kapıları ve büyük yolları açmamız gerekir. 'Küçük yollar' tabirini kasten söylüyorum. 1951 yılından itibaren teşkilâtta vazife gördüğümünden dolaydır ki, maalesef bu itirafı yapmak zorundayım. Teşkilâtların hissî rabıtalı vardır, şahsî anlaşmaları vardır. Parti teşkilâtları genel merkezlerin direkt ve endirekt tesirleri altındadır. ...Muhterem arkadaşlarım, seçim kanunları kısıtlanmış bulunuyor, seçmen karma liste yapamayacaktır, seçmen dilediği kimseyi seçemeyecektir ve bu vaziyet karşısında, aday yoklamasındaki sırayı birinci plânda temin etmiş bulunan bir adayın seçimlerdeki durumu bir formaliteyi yerine getirmekten ileri geçemeyecektir. Bu vaziyet karşısında millî iradeyi asıl seçmenler tecelli ettiremeyecek, millî irade yerine maalesef teşkilât iradesi hâkim olacaktır.»¹⁸

Türkiye Büyük Millet Meclisinin 13.7.1965 günkü birleşik toplantısı:

Sakıp Önal (Adana Senatörü) — «...Kanuna, tüzüğe, ahlâka sığmayan çeşitli siyasî oyunlar vardır. Öyle arkadaşlar vardır ki, bu oyunların içine giremez, girse de o seçimlerde şerefli mevkilere gelemes. Oturduğu sandalyeye şeref katacak kıratta adam olduğu halde o mevkiye o mevkiden şeref dilenen insanlar gelir. O halde oturduğu sandalyeye şeref katacak olan şahsiyetli insanları bu Meclis çatısı altına getirmek istiyorsak halkın yoklamasını kabul etmek mecburiyetindeyiz.

Peki yoklama nedir? Beni bir yere bir genel başkan yapın, bu nizamlar içerisinde ben bütün istediğim insanları buraya getiririm. (Bravo sesleri). Çünkü yirmi senedir bunun içinde yetiştim. ...Birtakım yoklamalar yapıyoruz, yani daha önceden dalaveremizi çeviriyoruz. Diyoruz ki; 'gizli seçim, alenî tasnif. Buyur Türk halkı seç!' Neyi seçecek? Halkın seçtiğini seçmiyoruz. Dalavere yapan insanların seçtiği insanları bu çatı altına getirmek mecburiyetinde

¹⁷ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 43, 1965, s. 98 vdd.

¹⁸ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 43, s. 106.

bırakıyoruz. Kimsenin buna hakkı yoktur arkadaşlar. (Gürültüler) ...»¹⁹

İşte bu çeşit yolsuzlukları önlemek amacıyla ki, Siyasî Partiler Kanunu, il yoklamalarının adli denetim altında yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu, aynı zamanda «seçimlerin başlamasından bitimine kadar» adli denetim altında yapılmasını öngören Anayasa ilkesinin de bir gereğidir (m. 75/I). Fakat yoklamalarla ilgili şikâyetlerin arkası kesilmemiştir. Zaten adli denetimin kapsamına daha çok sandık başı işlemleri girmektedir. Şikâyet konusu olayların çoğu ise adli denetimin dışında kalmaktadır.

Yoklamalardan önce ilçeler arası anlaşmalara gidildiği, adayların oy pazarlıklarına giriştikleri, partili seçmenlere ya da partili seçmen gruplarının başlarına çeşitli maddî çıkarlar sağlandığı, adayların kendilerini tanıyacak yerde birbirlerini kötüledikleri iddiaları yaygındır. Bunların hepsi adli denetimin dışında geçen şeylerdir. Ayrıca adli denetime rağmen oy pusulalarının «turnike» şeklinde kapalı hücre dışına çıkarılıp doldurulduğu, okuma-yazma bilmeyen partili seçmenlerin pusulalarına kendi isteklerinden farklı adlar yazıldığı, parti seçmen kütüğüne kayıtlı üyelerden başkalarına oy kullandırıldığı söylenmektedir. Kısacası şikâyetler, bazı çıkar gruplarının yoklama sonuçlarını etkileyici tertiplerinde toplanıyor.

Yoklamalarla ilgili şikâyetlerin bugün de devam etmesi, adli denetimin yolsuzlukları önlemekte tek başına yetersiz kaldığını gösterir. Dürüstlük kurallarına aykırı tertiplere girişilebilmesinin başlıca nedeni, parlâmentoya gönderilecek kişilerin kimliğini belirleme işinin çok dar çevrelere bırakılmasıdır. Öyle ki çeşitli çıkar grupları, partili seçmen çevrelerine hâkim olmanın yollarını kolaylıkla bulabiliyorlar. Anlaşıldığına göre, tertipler, yoklamalarda oy kullanacak kimselerin, meselâ köy veya mahalle parti görevlisi, ilçe kongresi delegesi olarak seçilmesi gerekirken, çoğu kez bu gruplarca atanmasıyla başlamaktadır. Böylece partili seçmen sıfatının kazandırılması anına kadar geriye uzanan bağlantılar, gruplara yoklama öncesi bir kuvvet hesabı yapmak imkânını vermekte, buna göre anlaşmalara gidilmektedir. Diğer tertipler, anlaşmaların uygulanmasını sağlayacak yan-oyunlardır. Bu arada bazı anlaşmaların birtakım arka-anlaşmalarla bozulması, «atlatmalar» da eksik olmaz. Ayrıca her grup, ilden ilçeye, ilçeden köy ve mahallelere doğru küçük alt-grupları kapsar. Çeşitli pazarlıklarla birbirine bağlı

¹⁹ TBMM Tutanak Dergisi, C. 4, 1965, s. 262.

gruplar ve alt-gruplar karşısında bunların hepsine uzak durmuş bireysel partili seçmenlerin oyları fazla bir rol oynayamaz.

Başbakan *Demirel*'in deyişiyle, «bir önseçim süresinin hisleri, kırgınlıkları içerisinde»²⁰, bir kısım olaylar kamuoyuna büyütülerek yansıtılmış olabilir. Fakat hemen her yoklamadan sonra bu çeşit iddiaların ortaya atılması bile, üzerine ciddiyetle eğilmeyi gerektirecek önemdedir.

—*Dar önseçimin değerlendirilmesi*

Aday yoklamalarındaki yolsuzluklar, parlâmenter hizmete lâ-yık birçok insanı yıldırarak niteliktedir. Böyle bir yarışta insan, kişiliğinden çok şey yitirebileceği gibi, «bütün Milleti temsil» göreviyle uyuşmayacak birtakım bağlantılara da girmek zorunda kalabilir. Prof. Dr. *Nermin Abadan*, 1965 genel seçimleri üzerindeki bir incelemesinde aday yoklamaları konusunda şu sonuca varmıştır:

«Zamanlarının büyük kısmını politikaya ve kendilerine teşkilât içinde taraftar toplamaya ayıran kişiler, aday yoklamalarını kolaylıkla kazanabilmişlerdir. Buna karşılık, aktif politikaya karışmayıp zamanını ihtisas ve bilgisini derinleştirmeye ayırmış kişiler, yoklamalarda hemen hiç başarı kazanamamış ve liste dışı kalmışlar yahut en alt sıralara düşmüşlerdir.»²¹

Demek ki, bugünkü uygulamasıyla önseçim, kendini ciddiyetle parlâmenter hizmete verecek kimselerin aleyhine işleyen bir eleme usulüdür.

Öte yandan aday yoklamaları partiler içerisinde huzursuzluklara yol açmaktadır. İl yoklamalarında listeye giremeyenler ya da iyi bir sıra tutturamayanlar, bu kez şanslarını merkez yoklamasında denemek istemektedirler. Çeşitli konularda uzman kişilerin parlâmentoya gelmesini sağlamak için kendilerine % 5 oranında bir kontenjan tanınan parti genel merkez organları, böylece ağır bir psikolojik baskı altına düşmektedirler. Kırgınlıklar, bağımsız adaylıklar da işin yan-sonuçları oluyor.

Nihayet dar önseçim usulü, koşunun birinci etabında iyi bir derece alanlarla kötü bir derecede kalanları, ikinci etapta hareket-sizliğe itmektir. Çünkü partilerin normal kuvvet durumlarına

²⁰ «Milletin İradesi Alım-Satım Konusu Olamaz» (Başbakan *Demirel*'in gazetecilere demeci), *Son Havadis Gazetesi*, 11 Eylül 1969.

²¹ *Nermin Abadan*, *age*, s. 346.

göre seçilmek, liste başındakiler için artık tasa edilmeyecek kadar kesin, liste sonundakiler için artık hiçbir şey yapılamayacak kadar ümitsizdir. İkinci etabın bütün yükü, parti örgütüyle listelerin şüpheli sıralarında bulunanların omuzlarındadır.

Seçmen vatandaşa gelince; o, fazla bir şey değiştiremeyecektir. Belli bir seçim çevresindeki toplam oylar, ancak şu veya bu partinin bir fazla veya bir eksik parlamento üyesi çıkarmasına yardım edecektir. Demek ki, yürürlükteki seçim sistemimiz, oy hakkının iki unsurundan yalnız birini, yani parti seçimini değerlendirmektedir. Kişi seçimi vatandaşın elinden kaymıştır. Bu, onun iradesi dışında, üstelik hemen her zaman bazı yolsuzluklar içinde geçtiği iddia edilen bir şekilde yapılmaktadır. Vatandaşın bir partiye oy verirken o parti listesini de oradaki sırayla onamak zorunda kalması, Anayasadaki serbestlik ilkesine aykırıdır. Kaldı ki bu durum, eşitlik ilkesi ile de çelişir niteliktedir. Çünkü aynı zamanda partili seçmen sıfatına da sahip vatandaş, seçimleri kişi yönünden de etkileyebildiği halde, böyle bir sıfat taşımayan vatandaş bu haktan yoksundur. Ayrıca yürürlükteki seçim sistemi, «tek dereceli genel oy» ilkesine de aykırı düşmektedir (m. 55/II). Gerçekten bugünkü sistem, ters yönlü bir çift dereceli seçim sistemini andırmaktadır. Klâsik çift dereceli sistemde vatandaşlarca seçilen belirli kimseler, parlamento üyelerini seçtikleri halde, burada belirli kimselerce seçilen kişiler, vatandaşlarca parlamento üyesi olarak onanmaktadır. Birinci seçmenle ikinci seçmen yer değiştirmiştir.²²

III. Seçim sisteminin sakıncalı yönlerini düzeltebilecek usuller

Seçim sistemimizin hem yolsuzluklara açık, hem de Anayasanın seçimlerle ilgili serbestlik, eşitlik ve tek dereceli genel oy ilkeleleriyle çelişik yönlerini bir an önce düzeltmek şarttır.

Eğer her seçime aday yoklamalarının yine çeşitli yolsuzluklara sahne olduğu iddiaları içerisinde girilecekse, parlâmenter rejimin bundan ergeç büyük zararlar göreceği ortadadır. Seçimlerden

²² Bk. aşağıda III, 1 «Anayasa Mahkemesinin görüşü».

Bu konuda Yeni Türkiye Partisinin görüşü şöyledir: «...vatandaş parti listelerini olduğu gibi kullanmak zorunda bırakılmıştır. Bu listelerde bir tek ismi değiştirmek hakkına sahip değildir. Öte yandan bir seçim bölgesinde seçmen tanımadığı kişilere oy vermek zorundadır. - Bu usullerin seçme hakkını doğrudan doğruya engellediği ve Anayasadaki serbest seçim anlayışına aykırı olduğu meydandadır. Bugünkü önseçimler de âdeta iki dereceli bir seçim yaratmakta ve Anayasamızın 'tek dereceli genel oy' ilkesini zedelemektedir.» (1969 Seçim Bildirisi, s. 4).

tamamen vazgeçmek, Türkiye için uzun çabalar sonunda ulaşılabilmiş, uğruna o kadar acılar çekilmiş bir aşamadan geriye dönüş anlamı taşıyacağına göre, ne yapmalı?

Hemen söyleyelim ki, yoklama yolsuzlukları yalnız Türkiye'ye özgü değildir. Birçok ülkeler, önleyici çareyi, parlâmentoya gönderilecek kişilerin kimlikleri üzerindeki söz hakkını geniş çevrelere yaymakta bulmuştur. Zaten demokratik gelişmenin doğrultusu da budur. Böylece dar çevrelerde kolaylıkla yürütülebilecek tertiplerin başarı şansı azalmaktadır.

Dar çevreli yoklama usulünün sakıncalarını giderebilecek başlıca iki usul düşünülebilir: Geniş önseçim ve tercihli oy. Şimdi bunları inceleyelim :

1. Geniş önseçim

Siyasî Partiler Kanunundan bu yana «önseçim» denilen bir yoklama usulünün imkân verdiği haksız tertipleri etkisiz bırakabilecek bir usul olarak yine «önseçim» sözünün edilmesi ilk anda yadırganabilir. Ancak buraya kadarki açıklamalardan anlaşılacağı gibi, bugünkü önseçimde sadece az sayıda belirli partililer oy kullanmaktadır. Onun için buna «dar önseçim» demek daha doğrudur. «Geniş önseçim» ise, parti aday listelerinin düzenlenmesine bütün üyelerin katılması anlamına gelir.

Ayrıca dar önseçimle geniş önseçim arasında çeşitli dereceler düşünülebilir. Parti aday listelerinin düzenlenmesine ne kadar çok sayıda partili katılırsa dar önseçim o kadar genişletilmiş, başka bir deyişle geniş önseçime o kadar yaklaşmış olur. Fakat biz bu ara dereceler üzerinde durmayacağız²³.

1963 yılında İnönü Hükümetince Meclise sunulan Siyasî Partiler Kanunu Tasarısının getirmek istediği önseçim, bütün parti üyelerinin katılabilecekleri geniş önseçimdi. Tasarı, siyasî partilerin parlâmento seçimleri için gösterecekleri adayların «her seçim çevresinde parti seçmen kütüğüne kayıtlı bütün parti üyelerinin ka-

²³ Bu yıl Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyetince İstanbul'da düzenlenen bir açık oturumda Güven Partisi Genel Başkan Yardımcısı Ankara Milletvekili *Emin Paksüt* ve Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. *Nermin Abadan*, partili seçmen «taban»ının biraz daha genişletildiği bir önseçim usulünü savunmuşlardır; bk. *Ön Seçim*, İstanbul 1969, s. 18, 46 vd, 30, 42, 49 (Konferans Heyeti «Açık Oturum» Yayınları: 2). Aynı açık oturumda konuşan İstanbul Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Profesörü Dr. *Orhan Aldıkaçtı* ise, «parti üyelerinin tümünü» içine alacak bir önseçim usulünü daha «yararlı» bulmaktadır; bk. *age*, s. 49.

tilabilecekleri bir önseçimle tespit» edileceği ilkesini koyduktan sonra konunun teknik ayrıntılarını düzenliyordu (m. 37-60)²⁴. Tasarının Gerekçesini okuyalım:

«...Siyasî partilerin millet iradesinin tecellisinde ifa ettikleri önemli rol, modern demokrasilerde özellikle seçimler için aday gösterme safhasında belirgin haldedir. Liste usulünü ve nispi temsili kabul eden seçim mevzuatımız, matbu listeler üzerine ad çizme ve yazmayı tecviz etmediği için; parti adaylarının demokratik yolla tespiti ve aday listelerinin tanzimi özel bir önem taşımaktadır. Bilindiği gibi, seçmene arz edilecek aday listesinin tanzimini oligarşik heyetlere bırakmak, demokratik düşünce ve inançla bağdaşır bir hal tarzı değildir. Bu itibarla, çağdaş demokrasiler parti cihazının veya mahdut lider ekibinin hâkimiyeti yerine partiye oy veren seçmenlerin yani parti taraftarlarının yahut hiç değilse parti üyelerinin, parti adaylarının tespiti ameliyesine katılmalarını kabul etmiştir. Parti liderinin yahut merkez karar organının veya mahallî yönetim organlarının aday tespitinde yetkili sayılması mahzurlu sonuçlar doğurduğundan, siyasî partilerimiz aday tespitini bir ölçü içerisinde geniş heyetlere yani yoklama kurullarına bırakmak yoluna gitmişlerdir. ...Demokratik bir parti kuruluşunda ve işleyişinde parti üyelerini aday tespiti safhasında oy sahibi kabul etmemek, hiçbir demokratik memlekette terviç edilmediğinden seçim mevzuatı ya doğrudan doğruya parti üyelerinin yoklamaya katılmalarını veya emniyetli bir delegasyon sistemiyle ve gizli oyla aday seçmelerini mümkün kılacak tarzda tedvin edilmiştir. ...Yoklamalara bütün partili üyelerin iştirakini mümkün kılan bir sistemin, eski parti organları veya yoklama kurulları sistemine üstünlüğü münakaşa edilemeyecek bir gerçektir. ...Aday yoklamaları için önseçim sistemini kabul ve tatbik ederken suiistimalleri bertaraf edecek tedbirlere ve seçim emniyetini sağlayan adli denetleme mekanizmasının önseçimlerde de vazifeli kılınmasına ihtiyaç görülmüştür.»²⁵

Millet Meclisi Geçici Komisyonu, Hükümet Tasarısında yer alan geniş önseçim usulünü «gerekçesine de aynen katılarak kabul etmiş», yalnız teknik ayrıntılara ilişkin hükümleri bazı noktalarda değiştirmişti²⁶.

²⁴ Tasarı metni için bk. Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 26, 1964, S. Sayısı 527, s. 44-110.

²⁵ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 26, S. Sayısı 527, s. 7 vd, ayrıca s. 3.

²⁶ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 26, S. Sayısı 527, s. 29 vdd, «Geçici Komisyon Değiştirisi» için bk. agy, s. 45-111.

Hükümet Tasarısından ayrı olarak Adana milletvekilleri *Kasım Gülek ve Kemal Sarıbrahimoğlu* tarafından hazırlanan bir Siyasî Partiler Kanunu teklifinde de, partilerin, aday yoklamalarını «partinin bütün üyelerinin gizli oy kullanmak suretiyle» yapmalarını öngörülyordu (m. 19)²⁷.

Zaten birçok milletvekili ve senatör adli denetim altında yürütülecek bir geniş önseçim usulüne büyük ümitler bağlamıştı. Böyle bir önseçim, «yoklamaya sıhhat, hilelere nihayet verecek», «politikacıları teşkilâtın zebunu olmaktan kurtaracak», «seçenle seçilen arasındaki mesafeyi kapatacak»²⁸; «Türk siyasî hayatında fazileti, ahlâkı hâkim kılacak»²⁹; «Türk siyasî hayatını entrikalardan kurtaracak»³⁰ bir çare sayılıyordu. Eski yoklama usulünden şikâyetçi milletvekili ve senatörler, geniş önseçimde birleşiyordu.

Buna karşılık geniş önseçimi sakıncalı bulanlar; bu usulün —kimin hangi partiden olduğunu veya hangi partiye oy vereceğini göstermesi bakımından— Anayasadaki seçimlerle ilgili «gizlilik prensibini açık olarak ihlâl»³¹ ve ayrıca «iki dereceli bir seçim yapıyor gibi bir durum ihdas» edeceğini³²; bazı kimseleri kendi taraftarlarını «üye kaydetmek suretiyle fazla oy» alma yoluna iteceğini³³; parti seçmen kütüğüne kayıt yüzünden «vatandaş arasındaki parti ayrılıklarını tescil etmek, tahkim etmek» gibi bir sonuç doğuracağını³⁴; «memlekette âdeta bir seçim enflasyonu» yaratacağını³⁵ düşünenler de eksik deildi.

Fakat Hükümet Tasarısında yer alan ve Millet Meclisi Geçici Komisyonunca da benimsenen geniş önseçimin sonradan dar önseçime çevrilmesinin asıl nedenleri biraz farklıdır. Bunun ilginç hikâyesini kısaca anlatalım:

Siyasî Partiler Kanunu, Anayasa gereğince Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk toplantısından itibaren «en geç iki yıl içinde» çı-

²⁷ Teklifin gerekçe ve metni için bk. Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 26, S. Sayısı 527, s. 10-23.

²⁸ *Faruk Küreli*, Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 25, 1964, s. 515.

²⁹ *Talât Oğuz*, Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 39, 1965, s. 212.

³⁰ *Sakıp Önal*, TBMM Tutanak Dergisi, C. 4, 1965, s. 262.

³¹ *İsmail Hakkı Akdoğan*, Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 25, s. 507.

³² *Ahmet Bilgin*, Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 39, s. 207.

³³ *İlhami Ertem*, Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 39, s. 212.

³⁴ *Mehmet Hazer*, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C. 29, 1965, s. 56.

³⁵ *İskender Cenap Ege*, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C. 29, s. 337.

karılması zorunlu kanunlardan biriydi (m. 57/III, geçici m. 7). Hükümetçe 1963 yılında Meclise sunulan Tasarı ise, çeşitli yönleriyle partiler arasında derin görüş ayrılıklarına yol açmıştı. Bu görüş ayrılıklarını gidermek ve Tasarının bir an önce kanunlaşmasını sağlamak amacıyla 1964 yılında kurulan Partilerarası Komisyon, geniş önseçimi kabul etmemiştir. Bunun üzerine Millet Meclisi Geçici Komisyonu, Tasarının konuyla ilgili hükümlerini yeni baştan kaleme almıştır. Siyasi partiler, aday yoklamalarını kendi «tüzük ve yönetmeliklerine göre tespit edecekleri üyelerinin katılımıyla» yapacaklardı. Değişiklik, partilerdeki üye kayıtlarının düzensizliğine bağlanıyordu. Adalet Partisi Grup Sözcüsü Isparta Milletvekili *Sadettin Bilgiç*, bunu Partilerarası Komisyonun görüşü olarak Millet Meclisi kürsüsünden şöyle açıklamıştır:

«...Türkiye’de bütün gayretlerimize rağmen ilçe idare kurullarımızda muntazam üye kayıt defterlerimiz yoktur. Hatta o kadar yoktur ki, zaman zaman ilçe ihtilâflarında feshedilen, işine son verilen ilçe idare kurullarının üye kayıt defterlerini beraberlerinde götürmeleri de âdettir. ...»

...eski, yeni bütün partiler ilçelerde, mahdut bazı ilçeler istisna edilecek olursa, 530 küsur ilçeden 30 ilçede muntazam kayıt ya gösterirler ya gösteremezler. Kaydı muntazam olmayan yerlerde üye kütükleri tanzim edip üç ay evvel seçim kurullarına verip de arkasından mütemadiyen istidalarla kütük tashiî etmek veyahut bu kütükte ben vardım veya yoktum ihtilât ve ihtilâflarını yaratmak ve esasen ana kütüklerin elde olmaması yüzünden hiçbir mana ifade etmeyecektir. ...»³⁶.

Tasarı böylece dar önseçime çevrilmiş şekliyle 1965 Mayısında Millet Meclisinden geçmiş, Cumhuriyet Senatosu Geçici Komisyonunca da benimsenmiştir. Yalnız Komisyon Raporuna Bursa Senatörü *Şeref Kayalar* tarafından eklenen «muhalefet şerhi»nde şu cümle dikkati çekmektedir:

«Hükümet Tasarısında öngörölmüş ve getirilen hükümler içinde en değerli ve rejim için en faydalı bir yer alan (önseçim) müessesesi, Millet Meclisinde çok kısır ve Parlâmeto üyelerinin, âdeta, muayyen bir dirijan kütlenin tayin ve tespiti gibi gayrikabili terviç bir hale gelmiştir.»³⁷

³⁶ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 39, s. 207, 211.

³⁷ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C. 29, S. Sayısı 649, s. 13.

Cumhuriyet Senatosu Genel Kurulundaki görüşmeler sırasında dar önseçim usulü tenkitlere uğramış, bu arada Tasarıya —Kars Senatörü *Sırrı Atalay* ve Yozgat Senatörü *Sadık Artukmaç*'in ortak bir önergesi üzerine— parti adaylarının «parti seçmen kütüğüne kayıtlı bulunan bütün parti üyelerinin katılabilecekleri bir önseçimle tespit» edileceğini öngören bir madde konmuştur. Fakat Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Seçimi Kanunu ile Milletvekili Seçimi Kanununda bu geniş önseçimin teknik ayrıntıları düzenleninceye kadar dar önseçim uygulanacaktı.

Tasarı Senatoda aldığı bu son şekliyle 1965 Temmuzunda tekrar Millet Meclisine gelmiştir. Arada geçen zaman içerisinde geniş önseçimin taraftarları orada da hayli artmış durumdadır. Ancak Senatoca kabul edilen şekliyle geniş önseçimin uygulama değeri yoktur. Millet Meclisi Geçici Komisyonu, Senatoca yapılan ve kanun tekniğine de pek uygun düşmeyen değişikliğin benimsenmemesi gerektiği kanısındadır. Böylece her iki Meclisin ilgili komisyonlarından seçilecek üyelerle kurulacak karma komisyon, —Geçici Komisyon Sözcüsü İstanbul Milletvekili *Coşkun Kırca*'nın ifadesiyle— «önseçimi bütün partililere teşmil edecek şekilde yalnız prensip maddesi ile değil, tatbikat maddeleri ile birlikte getirmek imkânına sahip» olabilecekti³⁸.

Belki de bu ümitle Millet Meclisi, Senatoca yapılan değişikliği reddetmiştir. Fakat 1965 Millet Meclisi genel seçimleri de yaklaşmış bulunmaktadır, Meclisler tatile girmek üzeredir, Anayasanın Siyasî Partiler Kanununun çıkması için koyduğu süre çoktan dolmuştur; kısacası geniş önseçimi bütün ayrıntılarıyla düzenlemeye fazla zaman kalmamıştır. Nitekim Karma Komisyon, geniş önseçimin 1965 «genel milletvekili seçimlerinde uygulanmasına ameli imkân mevcut bulunmadığına göre yoklamaların adli murakabe altında yapılması neticesi hasıl olacak tecrübelerden istifade edilerek, en uygun sistemin ilerde tespit edilmesi en basiretli yol» olacağı düşüncesiyle, Senatoca eklenen hükmün Tasarı metninden çıkarılması sonucuna varmıştır³⁹.

Ancak Meclislerin 13 Temmuz 1965 günkü birleşik toplantısında Karma Komisyonun tavsiyesine uyulmamış, hiçbir uygulama değeri olmasa da Senatoca yapılan değişiklik kabul edilmiştir. Sert tartışmalar içerisinde geçen bu toplantıda parlamento üyelerini etkileyen duyguyu Aydın Milletvekili *Reşat Özarda* dile getirmiştir:

³⁸ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 43, 1965, s. 102.

³⁹ TBMM Tutanak Dergisi, C. 4, S. Sayısı 25, s. 2.

«Birkaç gün sonra gideceğiz. Yeni seçimlerden sonra hangimizin gelip gelmeyeceğini kimse bilmez. Binaenaleyh gelecek olanlara bir ışık tutulacaktır. Arkadaşlar, sizden evvelki Meclis, dört sene burada çok ıstırap çekti, çok uğraştı, nihayet bu rejimin dimdik ayakta durabilmesi için önseçimin kabul edilmesi lâzımgeldiği kanaatine vasıl oldu diye onlara da bir kanaat...»⁴⁰

1965-69 yasama döneminde konuya dönülmemiştir. Böylece Siyasî Partiler Kanunundaki hukukî garabet bugün de sürmektedir. Gerçekten Kanunun «önseçim» kenar başlığını taşıyan 29. maddesinde, siyasî partilerin parlamento üyelikleri için gösterecekleri adayların «her seçim çevresinde parti seçmen kütüğüne kayıtlı bulunan bütün parti üyelerinin katılabilecekleri bir önseçimle tespit» edileceği hükmü konduktan hemen sonra; «il yoklamaları» kenar başlığını taşıyan 30. maddesinde, aynı adayların partilerin kendi «tüzük ve yönetmeliklerine göre tespit edecekleri üyelerinin katılmasıyla» seçileceği belirtilmektedir. 30. maddedeki bu dar önseçimin ayrıntıları Kanunun 32 ilâ 50. maddeleri arasında düzenlendiği halde, 29. maddedeki geniş önseçimin ayrıntıları Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Seçimi Kanunu ile Milletvekili Seçimi Kanununda düzenlenecektir. Bu kanunlarda gerekli değişiklikler yapıncaya kadar dar önseçim hükümleri uygulanacaktır (Geçici m. 1). Kısacası Kanun, ana metninde başlıbaşına bir bölüm ayırdığı hükümlerin aslında «geçici» olduğunu, onların yerine gelecek hükümlerin ise başka kanunlara konulacağını bildirmektedir! Tabii, bunun kanunkoyucuyu bağlayıcı bir hukukî değeri yoktur. Nitekim dar önseçimle ilgili o «geçici» hükümler hâlâ uygulanmakta, geniş önseçimle ilgili hüküm ise sadece gerçekleşmemiş bir dileği yansıtmaktadır.

Geniş önseçimin Partilerarası Komisyonca kabul edilmeyişine gösterilen gerekçe, yani üye kayıt defterlerinin düzensizliği, bugün artık geçerli olmamak gerekir. Çünkü Siyasî Partiler Kanunu, «yayımlandığı günden başlayarak sekiz ay sonra», yani 16 Mart 1966 gününden itibaren yürürlüğe girmek üzere, «her kademedeki parti organları» tarafından «üye kayıt defteri» tutulmasını, ayrıca genel merkezde bir üye kayıt defterleri özetinin bulundurulmasını zorunlu kılmış; bu «defter ve kayıtları tutmayan veya kaybeden parti sorumluları ile bu defter ve kayıtları tahrif edenler» için cezaî müeyyide koymuştur (m. 136, 58, 120).

⁴⁰ TBMM Tutanak Dergisi, C. 4, s. 261.

Acaba geniş önseçim, dar önseçimin bütün sakıncalarını gidebilir mi? Her şeydan önce geniş önseçim, parti içi demokrasiyi en yüksek ölçüde gerçekleştirir. Partiye kayıtlı bütün üyeler aday yoklamalarında oy kullanacağı için, partili seçmenlerden bir kısmının belirli gruplarca atanması imkânı ortadan kalkar; buradan başlayan tertipler büyük ölçüde engellenir. Aynı grupların bu kez kendi taraftarlarını partiye üye yaparak üstünlük sağlamaya kalkışmaları ihtimali ise, parti seçmen kütüklerinin meselâ önseçimden üç ay önceki üye kayıtlarına göre düzenlenmesi suretiyle bir dereceye kadar önlenir. Diğer oyunları karşılamak için de partili seçmen belgelerinin resimli olması, oy pusulalarının her seçmenin kendi eliyle doldurulması veya işaretlenmesi gibi tedbirler düşünülebilir. Herhalde partili seçmen çevresinin genişletilmesi, tertipçilerin özellikle maddî çıkarlar karşılığında pazarlıklara girişme cesaret ve gücünü bir hayli kıracaktır.

Ancak geniş önseçim, belki her köy ve mahallede her parti için ayrı ayrı sandık bulundurulmasını gerektirecektir. Buysa başlıbaşına bir seçim demektir; dolayısıyla çok masraflı olur.

Öte yandan geniş önseçim, Anayasanın seçimlerle ilgili serbestlik, eşitlik ve tek dereceli genel oy ilkelerine aykırı düşmekten de kurtulamayacaktır. Çünkü seçmen vatandaşı, asıl seçimde kendisine sunulan parti listesini —tercih imkânı da tanınmazsa— yine tümüyle kabul veya ret durumundadır.

Parlamento üyelerinin kimliği üzerinde söz hakkı, daha geniş bir çevreye yayılmakla beraber yine parti üyeliği sıfatına bağlıdır. İktidar yarışı, yine biri önseçim, diğeri asıl seçim olmak üzere iki etapta geçecek; dolayısıyla çift dereceli seçime benzeyecektir.

—Anayasa Mahkemesinin görüşü

Hemen söyleyelim ki Anayasa Mahkemesi bu görüşte değildir⁴¹. Konu, 1965 yılında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adına Başkan *Alpaslan Türkeş* tarafından Yüksek Mahkeme önüne getirilmişti. Davacı, şikâyetine yol açan olayı şöyle anlatmaktadır:

«...Yüksek Seçim Kurulu, partilerin 28-30 Temmuz 1965 günleri içinde önseçimde rey kullanacak seçmenlerin listesinin bildirilmesi gerektiğine, aksi halde partilerin o ilde seçimlere katılamayacaklarına karar vermiş bulunmaktadır. Partimizin pek çok iller-

⁴¹ Bk. Anayasa Mahkemesinin 18.5.1967 tarih ve E 965/36, K 867/12 sayılı kararı, Resmî Gazete, 28 Ekim 1967, Sayı 12737.

de teşkilâtı bulunmasına ve bazıları halen seçim kurullarında görevli bulunmasına rağmen, iki gün içinde adı geçen listelerin verilmeyişi sebebi ile 10 Ekim 1965 günü yapılacak milletvekili seçimlerine katılamamaktadırlar. Artvin ilindeki teşkilâtımız buna tipik bir örnek teşkil eder.»

Bilindiği gibi Siyasî Partiler Kanunu, dar önseçimi düzenleyen hükümleri arasında partileri «kendi tüzük ve yönetmeliklerine göre, önseçime katılacaklara ait seçmen kütüklerini önseçimden otuz gün önce düzenleyip ilçe seçim kurullarına bildirmeğe zorunlu» tutmaktadır (m. 36/I). Olayda özellikle bu hükmün uygulandığı anlaşılıyor. Dolayısıyla aslında Siyasî Partiler Kanununun dar önseçimle ilgili hükümlerine yöneltmesi gereken davada, nedense aynı Kanunun olayda uygulanmamış ve zaten uygulanması imkânsız geniş önseçimle ilgili 29. maddesinin iptali istenmiştir. Anayasa Mahkemesi, kararında bu noktaya işaret etmektedir: «...seçimlerde, iptali istenen 29. madde değil, aynı Kanunun geçici maddesinde gösterilen 30. maddesi ile 32-50. maddeleri uygulanmıştır. Oysa bu maddelere yöneltilmiş bir dava yoktur.»

Davacıya göre, Siyasî Partiler Kanununun seçme ve seçilme haklarını kısıtlayan «29. maddesi ile ihdas edilen (önseçim) müessesesi Anayasanın 55. maddesinin ikinci fıkrasında yazılı bulunan tek dereceli genel oy ilkesine de aykırı bulunmaktadır. - Gerçekten, önseçimle Türk seçmeni doğrudan doğruya iradesini izhardan alınılmakta, önseçimde oy kullanmış seçmenlerin bir grubunun iradesine iştirak zorunda bırakılmaktadır. Partilerin adaylarını tespit eden bir nevi (müntehibi evvel)lerin seçtikleri kimselere rey veren (müntehibi sani) durumuna getirilmiş bulunmaktadır.»

Buna karşılık Anayasa Mahkemesi, Siyasî Partiler Kanunu Tasarısının —bazı bölümlerini daha önce verdiğimiz— Gerekçesini naklettikten ve «konu ile ilgili Anayasa maddeleri»ni sıraladıktan sonra şöyle demektedir:

«...O halde her şeyden önce millî iradenin, her türlü etkiden uzak, hür ve serbest bir şekilde belli edilmesi gerekir. Bu amaçla düzenlendiği gerekçelerinin incelenmesinden anlaşılan ve iptali istenen dava konusu 29. madde, partiye mensup bütün seçmenlerin katılabileceği bir önseçim sistemini getirmiştir. Liderler kadrosunun veya sınırlı sayıdaki delegelerin seçimi sisteminin uygulanması halinde, seçmenlerle seçilmek isteyenler, seçimi yapmış olan liderler kadrosunun veya delegelerin iradelerine bağlıdırlar. Böyle bir seçimle, seçmen çoğunluğunun istek ve iradelerinin belirlediği çok

şüpheli olduğu gibi, ortaya çıkan iradenin etkisiz, hür ve serbest olduğu da iddia edilemez. Önseçim sisteminde partiye oy verebilecek bütün parti üyelerinin aday tespiti işlemine katılmaları sağlandığından, partililer ve parti adına ortaya çıkmış bir irade söz konusu olacaktır. Bu suretle partiye yazılı olanların çoğunluğunun istek ve eğilimlerine uygun bir sonuç hasıl olacak ve hiç değilse yukarıda belirtilen sakıncalar büyük ölçüde ortadan kalkmış bulunacaktır. Bu durumda 29. maddenin, Anayasanın öngördüğü kişi hak ve hürriyetlerini ortadan kaldırdığı veya zedelediği düşünülemez. Bu sistemin eskisinden çok daha demokratik olduğu da, başkaca açıklamayı gerektirmeyen bir gerçektir.»

Görülüyor ki Anayasa Mahkemesi, parlamento seçimleri için partilerce gösterilecek adayların «sınırlı sayıdaki delegeler» tarafından belirlenmesi ile «bütün parti üyelerinin aday tespiti işlemine katılmaları»nı farklı ölçülerle değerlendirmektedir. Bu fark—bizim kullandığımız terminoloji ile— dar ve geniş önseçim arasındaki ayırma dayanır. Eğer dava Siyasî Partiler Kanununun dar önseçimle ilgili hükümlerine yöneltseydi, Yüksek Mahkemenin değişik bir karar vermiş olabileceği düşünülebilir. Çünkü dar önseçimde «seçmenlerle seçilmek isteyenler», az sayıda parti üyelerinin «iradelerine bağlıdır».

İmdi, geniş önseçim neyi değiştirecektir? «Seçmenlerle seçilmek isteyenler» yine parti üyelerinin «iradelerine bağlı» kalmayacak mıdır? Arada nitelik yönünden çok nicelik yönünden fark vardır. Yani önseçime sınırlı sayıda parti üyeleri yerine bu kez bütün parti üyeleri katılabilecektir. Geniş önseçimin eski yoklama usullerinden «çok daha demokratik olduğu»na şüphe yok. Hatta dar önseçim bile, parlamento seçimlerinde gösterilecek parti adaylarının «liderler kadrosu»na belirlenmesine göre «daha demokratiktir. Ashında parti adaylarını belirleme işinin «liderler kadrosunun» elinden çıkıp «sınırlı sayıdaki delegelerin» veya «bütün parti üyelerinin» katılacakları dar veya geniş bir önseçimle yapılması, demokratik gelişme doğrultusunda birbirini izleyen aşamaları gösterir. Ama gelişme burada henüz tamamlanmamıştır. «Daha demokratik» veya «çok daha demokratik» sözleri, tam demokratik anlamına gelmez.

Geniş önseçimin parti içi demokrasiyi en yüksek ölçüde gerçekleştireceğine değinmiştik. Ancak konuyu bir de yürürlükteki seçim sistemi ile bağlantıları içerisinde düşünmek zorunludur. Bu açıdan bakılırsa, parti üyeleri için «demokratik» bir usulün seçmen vatandaşlar için de öyle olacağını söyleyebilmek güçtür. Parti üye-

lerinin «çoğunluğunun istek ve eğilimlerine uygun bir sonuç», seçmen vatandaşlar için aynı anlamı taşımayabilir. Yürürlükteki seçim sistemi içerisinde değerlendirildiğinde, vatandaşlara adaylar arasında tercih imkânı bırakmayan, dolayısıyla parlâmentoya gidecek temsilcilerinin kimliği üzerinde söz hakkı tanımayan bir usul onlar yönünden de «demokratik» sayılabilir mi? Böyle bir usulle seçmen vatandaşların «istek ve iradelerinin belirlediği», «ortaya çıkan iradenin etkisiz, hür ve serbest olduğu» yine «şüpheli» kalmaz mı?

Nihayet geniş önseçimin eski yoklama usullerine göre «çok daha demokratik» görülmesi, bunun tek dereceli genel oy ilkesine aykırı düşmemesi demek de değildir. Anayasa Mahkemesi bu ilkeyi son derece şekli bir açıdan yorumlamaktadır:

«Tek dereceli oy ilkesi, seçmenlerin, yasama meclisi üyelerini, aracı olmadan doğrudan doğruya seçebilmeleri demektir. Yasama meclislerine seçim yapacak ikinci kademede seçmen seçimi söz konusu olmadığına ve aday tespiti işi, yasama meclislerine seçim yapmak demek bulunmadığına göre, dava konusu 29. maddenin, bu ilkeye değinen bir yönü yoktur.»

Anlaşıyor ki Yüksek Mahkeme, çift dereceli seçimden söz edebilmek için, bunun belli bir sırayı izleyerek yapılmasını, yani önce birinci seçmenlerin ikinci seçmenleri, sonra da onların parlâmento üyelerini seçmesini zorunlu saymaktadır. Oysa bugünkü seçim sistemi içerisinde geniş önseçim usulü, ters yönlü bir çift dereceli seçim sistemi gibi işlemekten kurtulamaz. Klâsik çift dereceli sistemde seçmen vatandaşlarla parlâmento üyeleri arasına giren ikinci seçmenlerin yerini burada parti üyeleri alacaktır. Bu, parlâmento üyelerinin vatandaşlarca «aracı olmadan doğrudan doğruya» seçilebilmeleri mi demektir? Kaldı ki klâsik çift dereceli sistemde vatandaşlar kendi «aracı»larını seçebildikleri halde, buradaki «aracı»ların yetkisi doğrudan doğruya parti üyeliğine dayanmaktadır.

Anayasa Mahkemesi «oybirliği ile» reddine karar verdiği davada bu noktalar üzerinde durmamıştır. Üstelik önseçimin, Anayasanın 55. maddesindeki tek dereceli genel oy ilkesinden başka, serbestlik ve eşitlik ilkeleri ile «Anayasanın diğer herhangi bir maddesine» aykırı olmadığını da —konuyu bu yönlerden hiç tartışmaksızın— karara bağlamıştır.

2. Tercihli oy

Tekrar edelim ki çok partili parlâmenter rejimde oy hakkının iki unsuru vardır: 1) Vatandaşın devlet yönetimi ve toplum düze-

ninde geçerli kılmak istediği görüşleri yansıtan parti seçimi. 2) Bu görüşleri gerçekleştirmeğe en yeterli gördüğü kimseleri açıklayan kişi seçimi.

Oysa seçim sistemimiz, vatandaşın kişi seçimi hakkını kısıtlamıştır. Seçmen vatandaş, oy verdiği partinin aday listesinde yazılı kimseleri oradaki sırayla kabullenmek zorundadır. Bu liste, parti içi demokrasi ilkesine de aykırı olarak az sayıda partili seçmenlerce düzenlenmektedir. Böylece parlamento üyelerinin kimliği, bütün vatandaşlarca eşit serbestlik içerisinde tek dereceli genel oyla belirlenmemektedir. Bunu son seçimden bir örnekle biraz daha açalım:

Kırklareli'nde 33554 oy alan Adalet Partisi 3 milletvekili, 21704 oy alan Cumhuriyet Halk Partisi 1 milletvekili çıkarmıştır⁴². AP listesindeki ilk üç aday, önseçimde, yani il yoklamasında sırasıyla 672, 603, 597 oy, yani ortalama 624 oy; CHP listesindeki ilk aday 634 oy toplamışlardır⁴³. Başka bir deyişle, 33554 vatandaştan oy alan AP'nin üç adayı aslında kişi olarak ortalama 624 partili seçmenin, 21704 vatandaştan oy alan CHP'nin adayı 634 partili seçmenin oyuyla seçilmiştir. Partili seçmen oylarının vatandaş oylarına oranı AP'de % 1.8, CHP'de % 2.9'dur. Durumun diğer illerde pek farklı olacağını sanmıyoruz⁴⁴. Listelerdeki sırayı değiştirmek imkânı bulunmadığına göre, parlamento üyelerinin kimliği, aslında seçimde oy kullanmış vatandaşların % 2 ilâ 3'ünü geçmeyen partili seçmenlerce belirlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında seçimler, önseçim sonuçlarının bütün seçmen vatandaşlarca tescilinden başka bir şey değildir⁴⁵.

⁴² Kaynak: Resmî Gazete, 20 Ekim 1969, Sayı 13331, s. 8 (Yüksek Seçim Kurulunun açıklaması).

⁴³ Kaynak: *Cavit Orhan Tütengil*, «Demokrasimizin Geleceği», Cumhuriyet Gazetesi, 28 Eylül 1969.

⁴⁴ Önseçim rakamları ne Yüksek Seçim Kurulunca açıklanmakta, ne de Devlet İstatistik Enstitüsünce yayımlanmaktadır. Oysa bilimsel araştırmalar için bu rakamlar son derece önemlidir. Önseçimle genel seçim arasında daha sağlam bağlar kurulabilmesi —sadece genel seçim rakamları Devlet İstatistik Enstitüsünce yayımlandığına göre— ancak her partiden ayrı ayrı önseçim rakamlarının toplanmasıyla mümkündür.

⁴⁵ CHP yetkilileri bu durumdan şikâyetçidir. Nitekim CHP Millet Meclisi Grup Başkanvekili *Nihat Erim*, son genel seçimlerden önce şöyle diyordu: «12 Ekimde sandık başına giden seçmen orada dilediği milletvekilini değil, tercih ettiği partiyi seçecektir. Milletvekillerinin denebilir ki yüzde sekseni şimdiden seçilmiştir. Kim seçmiştir? İstanbul gibi en büyük ilde bile en çok üçbin kişi, küçük illerde ise sadece birkaç yüz kişi. ...Seçmen vatandaşın, seçilecek milletvekillerinin şahıslarını tayin işinde de oy sahibi olması lâzımdır.» (Ulus Gazetesi, 15 Eylül 1969).

Bir parti seçiminin o parti listesindeki sırayla kişi seçimini de peşinden sürüklemesi, ülkemizin siyasî gerçekleri bakımından da düşündürücüdür. 1961-65 yasama döneminde 449 milletvekilinden 172'si, yani % 39.6'sı parti değiştirmişti⁴⁶. 1965-69 döneminde ise 48 parlamento üyesinin Cumhuriyet Halk Partisinden ayrılarak Güven Partisini kurmaları olayı, başlıbaşına, parti seçiminin kendiliğinden kişi seçimini beraberinde getirmesi usulünün nasıl garip bir çelişmeye yol açabileceğini göstermektedir. Öyleyse vatandaş oyunu hem parti seçimi, hem de kişi seçimi unsuruyla birlikte değerlendirmek şarttır.

Bunun için nispi seçim sisteminden ayrılmak gerekmez. Nispi seçim sistemi devam etmelidir. Sadece 1950-60 devresinin tecrübeleri bile, çoğunluk sistemine dönüşü önleyecek ağırlıktadır. Zaten karma liste imkânı verilmedikçe, parti ve kişi seçimi unsurları çoğunluk sisteminde de bir arada değildir. Bu iki unsuru bir araya getirebilecek dar bölgeli seçim sistemi ise, ülkemizde yöresel çıkar gruplarının parlamento üzerindeki etkisini artırabilir. Öyleyse çözüm yolunu yine nispi seçim sistemi içerisinde aramak zorundayız.

Buna karşı nispi seçimin sadece parti seçimi anlamına geldiği söylenemez. Nitekim Batı Almanya Seçim Kanunu, Federal Meclis üyelerinin «kişi seçimi ile birleşik bir nispi seçimin ilkelerine göre» seçilmesini öngörmektedir (§ 1/I). Gerçi bu sistem, Federal Meclis üyelerinin yarısının dar bölgeler itibariyle kişi seçimi, diğer yarısının federe devletler itibariyle liste seçimi usulüne göre her vatandaşın çift oyuyla seçilmesi şeklinde uygulanmaktadır (§ 1/II, 4-6)⁴⁷. Ama Batı Almanya'nın kendi federal devlet yapısı içerisinde kişi ve parti seçimi unsurlarını belli bir ölçüde birlikte değerlendirmesi bakımından ilginçtir.

Biz Türkiye bakımından bu iki unsurun en iyi şekilde «tercihli oy» usulü ile bir araya getirilebileceği kanısındayız. Ancak bu usulü de vatandaşa kişi seçiminde tanınan hakkın genişlik derece-

---

CHP Cumhuriyet Senatosu Grup Başkanvekili *Hıfzı Oğuz Bekata* da şöyle demiştir: «Bugün uygulanan seçim sistemi ile her ilde birkaç yüz ya da bir-iki bin partili, önseçim adı altında son seçimi yapmakta ve hakiki seçmen vatandaş, bu olup bitti karşısında artık dilediğini seçme ve tercih hakkından tamamen mahrum bırakılarak, genel seçimde sadece partileri ayırmaktadır.» (Milliyet Gazetesi, 13 Eylül 1969).

⁴⁶ Bk. *Nermin Abadan*, age, s. 331.

⁴⁷ Gazeteci *Hikmet Bil'e* göre Batı Almanya seçim sisteminde «önseçimin katı düzeni yumuşamış ve seçmenin direkt seçim hakkı da zedelenmiş oluyor»; bk. «Önseçimin Çaresi», *Yeni Gazete*, 11 Ekim 1969.

sine göre ikiye ayırarak incelemek gerekir: Dar ve geniş tercihli oy.

—*Dar tercihli oy*

Türk seçmeni, tercihli oy usulünün yabancıları değildir. Gerçekten 25.5.1961 tarih ve 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanununa göre, «seçmen, seçime katılan siyasî partilerin basılı oy pusulaları üzerinde yazılı adaylardan hangilerini tercih ettiğini, adları hizasında bulunan dörtgenin içine (X) işareti koymak suretiyle» belli ediyordu (m. 25/1). Fakat daha önce siyasî partiler, —«genel merkezlerindeki yetkili organları tarafından» kullanılan % 10 kontenjan dışında— «aday listelerini ve adaylarının listedeki sıralarını kendi tüzükleri gereğince, seçim çevresinde demokratik usuller dairesinde» yapılması gerekli yoklamalarla düzenlemekteydiler (m. 15).

Demek ki burada seçmen vatandaş, sınırlı bir tercih imkânına sahiptir. Daha önce parti içi yoklamadan geçerek listeye girmiş adaylar arasından en yeterli gördüklerini seçmektedir. Tercihli oy usulünün bu şekline —«önseçim» konusunda yaptığımız ayırıma paralel olarak— «dar tercihli oy» diyebiliriz. Bu şeklin özelliği, aday yoklaması sonucu ortaya çıkan liste sırasının ancak tercih işareti kullanıldığı zaman bozulmasıdır. Yani vatandaş, partili seçmenlerin oylarıyla belirlenmiş sırayı kabul etmek zorunda değildir.

306 sayılı Kanundaki tercihli oy usulü, yalnız bir kez 1961 Millet Meclisi genel seçimlerinde uygulandıktan sonra, millî bakiye sistemini getiren 13.2.1965 tarih ve 533 sayılı Kanunla terk edilmiştir (m. 11). Hükümet Gerekçesinde, tercihli oyun «siyasî partilerde dayanışma ahlakına aykırı davranışlara yol açtığı» yazılıdır⁴⁸. Millet Meclisinde Geçici Komisyon Sözcüsü Yozgat Milletvekili *İsmail Hakkı Akdoğan*, tercihli oyun «partiler içerisinde ve bilhassa partilerin bir ile ait aday listesi içinde bulunan arkadaşlar arasında rekabet dolayısıyla bazı yakışık almayan hareketlerin husulüne sebep» olduğunu, böylece «adaylar arasında ve parti içerisinde huzursuzluk» yarattığını ifade etmiştir⁴⁹. Cumhuriyet Senatosunda da Adalet Bakanı *Sırrı Atalay*, tercihli oyun işlemediğini, ayrıca adayların birbirleri aleyhine çalışması yüzünden partiler içerisinde «çekişme» ve «didişme»lere yol açtığını söylemiştir⁵⁰.

⁴⁸ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 35, 1965, S. Sayısı 797'ye 1. ek, s. 3.

⁴⁹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 35, s. 80.

⁵⁰ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C. 25, 1965, s. 13 vd.

Buna karşı gerek Millet Meclisinde, gerek Cumhuriyet Senatusunda tercihli oyu savunanlar, bu arada tercihli oyun işlemediği görüşüne katılmayanlar da vardı. Meselâ Niğde Senatörü *Kudret Bayhan*, tercihli oyu kullanmakta vatandaşların güçlük çekmediğini şu örnekle anlatmıştır:

«1961 seçimlerinde seçim bölgesi olan Niğde’de AP listesinde üçüncü sırada bulunan bir aday tercih ile birinci adayı bertaraf etmiş ve birinci sıraya geçerek seçilmiş ve CKMP listesinde dördüncü sırada olan bir arkadaş da ikinci sırada bulunan adayı bertaraf ederek seçimi kazanmıştır. Bu durum da göstermektedir ki, bu millet seçmesini lâıyıkı veçhiyle bilmektedir.»⁵¹

Bununla beraber tercihli oy —yukarıda da işaret edildiği gibi— kaldırılmıştır. Ama bu yapılırken tercihli oyun bazı kalıntıları Milletvekili Seçimi Kanununda unutulmuştur. Gerçekten Kanuna göre, hâlâ sandık kurulları, «oyların sayım ve dökümünü yaparken»; ilçe seçim kurulları ise «sandık tutanaklarının birleştirilmesinde» adaylardan «herbirinin aldığı tercih işareti sayısını da tespit ederek» tutanağa geçirmekle görevlidir! (m. 29, 30; krş. 533 sayılı Kanun m. 11).

306 sayılı Kanundaki tercihli oyun terk edilmesi için gösterilen başlıca gerekçe, yani «partilerde dayanışma ahlâkına aykırı davranışlara yol açtığı» sakıncası, bugünkü uygulamasıyla önseçim bakımından daha ciddi bir ağırlıktadır. Aday yoklamalarında başvurulan tertipler, «partilerde dayanışma ahlâkına aykırı» düşmekten çok daha ötede, her türlü ahlâk kuralının dışındadır. Üstelik bu önseçim, vatandaşın seçim hakkını, böyle tertiplerle düzenlenmiş olabilecek bir listenin üstüne mühür basma işlemine indirgemektedir.

Acaba bu durumda tekrar dar tercihli oya dönülmeli midir?⁵² Her şeyden önce, bu usulün seçimlerle ilgili Anayasa ilkelerine çok daha uygun ve demokratik bir usul olduğunu söylemeliyiz. Ancak dar tercihli oy, aday yoklamalarını ortadan kaldırmaz. Dolayısıyla yoklama yolsuzlukları, belki azalan bir ölçüde, ama herhalde yine görülecektir. Zaten dar tercihli oy, hangi şekliyle olursa olsun önseçimi gereksiz kılan bir usul değil, sadece «bloke liste» de deni-

⁵¹ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C. 25, s. 59.

⁵² Dar tercihli oy usulü —böyle bir ad verilmeksizin— geçen yıl Zonguldak Milletvekili *Kenan Esengin*’in bir gazete makalesiyle yeniden teklif edilmiştir; bk. «Ön Seçimler Islah Edilmeli», Cumhuriyet Gazetesi, 19 Haziran 1968.

len kesin sıralı liste usulünün yerini alan bir usuldür. Oysa şimdiye dek edinilen tecrübeler, önseçimin tamamen kaldırılmasını şart koşar niteliktedir⁵³.

—Geniş tercihli oy

Biz Türkiye için «geniş tercihli oy» usulünün en uygun yol olacağını düşünmekteyiz. Bizde ilk kez bu usulü —böyle bir ad vermemekle beraber— İstanbul Milletvekili *Sadettin Bilgiç*, 1966 yılında önce bir gazete makalesiyle savunmuş⁵⁴, sonra da bir kanun teklifiyle Meclise sunmuştur. Fakat, çeşitli partilerden pek çok parlamento üyesinin de imza koyduğu bu teklif, geçen yasama döneminde ele alınmamıştır. Burada geniş tercihli oyun nasıl uygulanacağı hakkındaki açıklamalar, esas itibariyle söz konusu teklifin sadece bazı ayrıntılarda geliştirilmiş bir özetidir:

Birleşik oy pusulası üzerinde her partinin listesinde o partiden adaylığını koymuş, parti merkez karar organlarınınca parti tüzük ve yönetmeliklerine aykırı bir durumu görülmemiş, ayrıca il seçim kurulu veya Yüksek Seçim Kurulunca parlamento üyeliğine engel bir durumu bulunmamış herkesin adı alfabetik sırayla yazılacaktır. Aday sayısı bakımından bir üst sınırlandırma yoktur; alt sınır her seçim çevresinden çıkacak parlamento üyesi sayısıdır. Parti merkez karar organlarının ön-veto hakkını parti bütünlüğü ve disiplininin korunması bakımından zorunlu görüyoruz. İl seçim kurulu veya Yüksek Seçim Kurulu da, listelerin ilânından önce kendisine verilecek belgeler üzerinden adayların seçilme yeterliğini, herhangi bir itiraz beklemeksizin inceleyecektir.

Seçim günü vatandaş, kapalı hücrede iki işlemi birden yapacaktır. Önce seçmek istediği partinin amblemi altına «evet» damgasını vuracak, sonra da o parti listesinden seçmek istediği kimselerin adları önündeki kare veya daireye bir çarpı işareti koyacaktır. Seçmen, adaylar arasında bu tercih hakkını kullanıp kullanmamak-

⁵³ Önseçimin kaldırılması gereğine bazı gazete yazarları da açıkça işaret etmişlerdir. Meselâ *Burhan Felek*, «Bence Seçim Bitti»; *Kemal Bisalman*, «Çıktı Çıktı», *Milliyet Gazetesi*, 3 Eylül 1969.

⁵⁴ *Sadettin Bilgiç*, «Teklif Ediyorum», *Milliyet Gazetesi*, 9 Aralık 1966.

Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyetince bu yıl İstanbul'da düzenlenen açık oturumda yaptığı konuşmadan Doç. Dr. *Yaşar Gürbüz*'ün de geniş tercihli oy usulünden yana olduğu anlaşılmaktadır; bk. *Ön Seçim*, age (dn. 23), s. 22 vd, 38.

Kudret Bosuter ise bu usulün «partiler gerçeği ile bağdaştırılması»nın kolay olmayacağını öne sürmektedir, bk. «Aday Seçimleri», *Milliyet Gazetesi*, 5 Temmuz 1969.

ta serbesttir. Ancak tercih hakkını kullanırsa, alt ve üst sınırları kanunla gösterilecek sayıda adayı işaretlemek zorundadır. İşaretlemeyi kendi eliyle yapacaktır.

Sandıklar açıldığında önce parti oyları, sonra aday oyları sayılacaktır. Toplam oylar il seçim kurulunda birleştirilerek önce her partinin kaç parlamento üyeliği kazandığı *d'Hondt* usulü ile hesaplanacaktır. Sonra da bu hesaba göre kendilerine parlamento üyeliği ayrılmış her parti için aday adları, aldıkları oylara göre sıralanacaktır. Böylece her parti kaç parlamento üyesi çıkaracaksa, ilgili partiden en çok oy almış o kadar aday seçilmiş olacaktır.

Oy kullanma, sayım ve döküm işlerini kolaylaştırmak için seçim bölgeleri, 200 veya 250 seçmenli sandık bölgelerine ayrılmıştır. Bilindiği gibi, bugün sandık bölgeleri esas itibarıyla 300 seçmenlidir (Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun m. 5). Ayrıca fazla sayıda parlamento üyesi çıkararak büyük illerimiz, —304 sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanununda 447 sayılı Kanunla yürürlükten kaldırılan 2. madde ve ona ekli 1 sayılı liste ile Ankara, İstanbul ve İzmir için öngörülen şekilde— birden çok seçim çevresine bölünmelidir. Böylece vatandaşın eline çok uzun listeler verilmesi önlenmiş olur. Tabii, bu ihtimal, daha çok kazanma şansı yüksek partiler için söz konusudur. Nitekim son genel seçimler için 31 Ağustos 1969 günü yapılan önseçimlerde, yani il yoklamalarında yalnız Adalet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisinin ön-aday sayıları, Millet Meclisi üye tamsayısı 450'nin üstünde idi. AP'den 888, CHP'den 546 önaday yoklamalara girmişti. AP önadayları Millet Meclisi üye tamsayısının 1.97, CHP önadayları ise 1.19 katı fazladır. Diğer bütün partilerde önaday sayıları 450'nin altında kalmıştır⁵⁵. Buna göre —genel mer-

⁵⁵ 12 Ekim 1969 genel seçimlerinde çıkardıkları milletvekili sayısına göre sıralanırsa, partilerin 31 Ağustos 1969 günü «önseçim» yaptıkları illerin sayısı ile önadayların sayısı şöyledir :

	Genel seçim		Önseçim	
	Milletvekili sayısı	İl sayısı	Önaday sayısı	
AP	256	67	888	
CHP	143	65	546	
GP	15	27	165	
BP	8	29	110	
MP	6	53	281	
YTP	6	23	77	
TİP	2	54	440	
MHP	1	35	224	

Bu rakamlar için kaynak : Milliyet Gazetesi, 31 Ağustos 1969 ve 20 Ekim 1969. 1965 önseçimleri ile krş. *Nermin Abadan*, age, s. 344.

kez önadayları da dikkate alınarak— denebilir ki; son genel seçimlerde geniş tercihli oy usulü uygulansaydı, seçmen vatandaşlar partilerin kendilerine sunacakları listelerde bir seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısının en çok 2 katı aday adı bulacaklardı.

Geniş tercihli oy, «önseçim» denilen aday yoklamalarını tamamen kaldırmaktadır. Bir partinin çıkaracağı parlamento üyelerinin kimlikleri artık az sayıda partili seçmenlerce değil, o partiye oy veren vatandaşlarca belirlenecektir. Dolayısıyla önseçim usulünün imkân verdiği tertipler sona erecektir. Herhalde geniş tercihli oy usulü, başka tertiplere girişmek isteyenlerin cesaret ve güçlerini bir hayli kıracaktır.

Bu usulde her aday, vatandaş önünde hem partisinin görüşlerini savunmak, hem de kendini tanıtmak durumundadır. Çünkü kendisinin kazanması, partisinin kazanmasına bağlıdır; ayrıca bugünkü gibi liste başları için söz konusu seçilme garantisi de yoktur. Bu yüzden tercihli oy usulünde seçim kampanyalarının daha hareketli geçmesi beklenebilir.

Geniş tercihli oy, vatandaşa parti seçimi yönünden tam, kişi seçimi yönünden çok büyük bir serbestlik bırakmaktadır. Gerçi kişi seçiminde tam serbestlik, karma liste imkânındadır. Ama oy hakkının parti ve kişi seçimi unsurlarını bir araya getirmek amacındaki bir usulün, bu iki unsurun birbirinin etkisini silebilecek bir şekilde ayrılmasını kabul etmesi bir çelişme olur.

Tercihli oyun okuma-yazma bilen vatandaşlarla bilmeyenler arasında bir eşitsizlik yaratacağı düşünülebilir. Burada bir hak eşitsizliği değil, bir fırsat eşitsizliği söz konusudur ve Türkiye gibi okur-yazar oranı henüz % 50 dolaylarında bir ülke için önemlidir. Okur-yazar oranı artırıldığı ölçüde bu eşitsizlik ortadan kalkacaktır. Zaten herkesçe kolaylıkla tanınabilen amblemlerden biri altına vurulacak «evet» damgasıyla açıklanan parti seçimi yönünden böyle bir durum yoktur. Kaldı ki bugün kişi seçiminin vatandaşların en çok % 2 ilâ 3'ü tarafından yapılması yerine, % 50'si tarafından yapılması imkânı seçmen eşitliğine doğru küçümsenmeyecek bir yaklaşımdır.

Öte yandan seçmen yaşı 21'den 18'e indirilmelidir. Böylece okur-yazar oranının hayli yüksek olduğu bir genç kuşak da ülke yönetiminde söz hakkına kavuşacaktır.

Geniş tercihli oy, tek dereceli genel oy ilkesini de en büyük ölçüde gerçekleştirecektir. Çünkü seçimler, artık önseçim ve asil se-

çim gibi iki aşamada değil, tek aşamada yapılacak; parlamento üyelerinin kimliği bugünkü gibi dar bir partili seçmen çevresinin oylarıyla değil, —bütün seçmen vatandaşların oylarıyla olmasa bile— çok geniş bir seçmen vatandaş çevresinin oylarıyla belirlenecektir.

IV. Sonuç

Son olarak şu noktaya değinmek isteriz: Oy hakkının gerçek anlamına sadece seçim usullerine ilişkin birtakım hukukî tedbirlerle ulaşamayacağı açıktır. Bunun için vatandaş iradesini saptırabilecek ekonomik ve sosyal baskılardan hiçbir çeşidinin kalmayacağı, eğitimin en geniş halk tabakalarına yayılacağı⁵⁶ adaletli ve güvenli bir düzene ihtiyaç vardır.

Ama bu arada iyi bir seçim usulünün de birçok yolsuzluk ve haksızlığı ortadan kaldırabildiği de unutulmamalı: 1950'de adli denetim, 1961'de nispî seçim, 1965'de birleşik oy pusulası gibi.

Temsilî demokrasilerde oy hakkı, vatandaşın devlet yönetimine katılma hakkı demektir. Demokrasiye inanyorsak vatandaşa parti seçimi ile beraber kişi seçimi imkânını da tanımalıyız. Oy hakkına saygının gereği budur.

---

⁵⁶ Bk. *Hikmet Sami Türk*, «Niçin Halk Eğitimi?», Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. I, Sayı 1-4, 1968, s. 108.